

הקמת שגב ועצמון (1953-1983) - שלושים השנים הראשונות

מחברי המאמר

ישראל בן דור, דן סבר
המאמר התפרסם ב-12 חלקים בוד-שבועון "א-לה-גוש", גיליונות 475-486, דצמבר 2013 - מרץ 2014

נוצר ב-11/22/2014 | עודכן לאחרונה ב-11/22/2014

פתיחה

תולדות משגב לא נכתבו עדיין. למעלה משישים שנה מלאו מאז הקמתה של היאחזות הנח"ל שגב (1953) ולמעלה משלושים שנה חלפו מאז הקמתה של המועצה האזורית (1982). הגיעה העת להתחיל בתייעוד ולהניח את היסודות הראשונים לכתיבת היסטוריה. נראה כי שלושת היישובים, עם המחוזים הגדולים שביניהם מבחינת שנות ההקמה (שגב - 1953, יודפת - 1960 ועד - 1974), מסמנים את ראשיתה של ההתיישבות במשגב.

ייתכן שניתן להצביע על שתי התחלות שונות באופיין של ההתיישבות היהודית במרחב זה. הראשונים על קו הרכס היו החיילים מהיאחזות הנח"ל שגב ובעקבותיהם העולים מצפון-אפריקה שהתיישבו במקום משנת 1955 וניסו להיאחז במקום בדרכים שונות עד שנות השבעים. ההתחלה האחרת, השונה באופייה, היא של אנשי יודפת (גרעין "יובלים"), שהתחילו את דרכם במרחב בבתיים של שגב והקימו בשנת 1960 את המושב השיתופי. הם סימנו כיוון חדש בהתיישבות באזור בהיותם הגרעין הראשון של קבוצה שביקשה להגשים חזון רחבי ושאופותיהם להקים יישוב על פי דרכם עלו בקנה אחד עם המטרה הלאומית של המוסדות המיישבים. אחר כך חלה הפסקה ארוכה בהתיישבות היהודית וכאשר חודשה, בשנת 1974, עלו אנשי יעד לאתר הזמני בחוות יבור ואף הם הצטרפו לכיוון החדש שהתו אנשי יודפת. בשנת 1978, כאשר התיישב אנשי יעד באתר הקבע, במקום שבו היה עד 1948 הכפר הערבי מיעאר, הייתה המתכנת של היישוב בגדר חידוש, מכיון שלא היה מדובר ביישוב חקלאי, המושתת על אמצעי ייצור חקלאיים עבור מתיישביו, אלא בכפר תעשייתי (כפ"ת) המסתמך על אמצעי ייצור תעשייתיים מבוססי ידע וחדשנות טכנולוגית.

באתר של שגב, אף הוא על אדמות הכפר הערבי לשעבר מיעאר, קם היישוב הקהילתי עצמון בשנת 1983. גם מתכנת היישוב הקהילתי הייתה חידוש מרעיש, שהמוסדות המיישבים התקשו להסתגל אליו. הגרעין של עצמון נוסד בשנת 1975 ובשנת 1978 התיישב באתר הקרויים יבור. בשנת 1983 עלה הגרעין המייסד של עצמון ובו 29 משפחות, רובן של עובדי רפא"ל מאזור חיפה והקריות, על הקרקע של שגב. בסך הכל ניתן למנות שלושה גלגולים עד שהוקם יישוב קבע יציב במקום, כאשר רק "הסיבוב השלישי" זכה להצלחה: שגב - היאחזות נח"ל; שגב - הניסיונות להקים יישוב במקום משנות החמישים ועד שנות השבעים המאוחרות (כפר עבדה; מושב; מרכז של התנועה להפצת התורה); היישוב הקהילתי עצמון.

בכתיבת המאמר שימשו אותנו חומרים שנאספו ונכתבו בעבר ובהם: בכל הנוגע לשגב - מחקר ארכיוני ועבודת שטח (כולל זיהוי השרידים וראיונות עם אנשי המקום) שנערכו במסגרת לימודים לתואר שני בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת חיפה (דן סבר); מחקרים בתולדות יישובים אחרים ובתולדות האזור, שחלקם פורסמו בעבר ב-"א-לה-גוש" וב"דוגרינט" ("ד"ר ישראל בן דור).

תודה מיוחדת לאריק רז, ממקימי יעד, שהיה בין מייסדי המועצה האזורית במשגב ועמד בראשה בשנים הראשונות, על הניסיון המשותף לחקור ולכתוב את תולדות משגב. דברים בעל-פה ובכתב שנלמדו ממנו סייעו מאוד בהבנת ההתפתחות ובעתיד בוודאי נשוב ונמשיך יחד בכתיבת ההיסטוריה של ההתיישבות במרחב (ישראל בן דור). כמו כן ברצוננו להודות לך נפר מעצמון על העידוד לכתיבת המאמר.

מטרתנו להעז ולכתוב את תולדות המקום על גלגוליו השונים בין השנים 1953-1983. ידוע לנו היטב שזו ראשית הדרך וכי עלינו לנהוג בענוה ובאורך רוח. כבר נאמר בעניין זה במשנה: "לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה" (אבות, ב', ט"ז). תקוותנו היא שתתעורר "קנאת סופרים" ואחרים יתעוררו לספר, לתעד, לחקור ולכתוב את הידוע להם על תולדות האזור, היישובים ומשגב בכלל. העדפנו להרחיק לאחור בנקודת המוצא ולהגיע עד ימינו תוך התייחסות לכל החוליות שבשרשרת. אם מאמינים כי האור שהמחקר יאיר בו את העבר יחזק את שורשיה במרחב ואת צעדים וצעדי ילדינו אל העתיד.

מתודולוגיה

במחקר תולדות יישובים ניתן להיעזר בשתי גישות תיאורטיות: חקר הגיאוגרפיה של העבר והמחקר המיקרו היסטורי. על פי גישתו של יהושע בן-אריה, יש לחקור את הגיאוגרפיה של העבר על ידי שימוש במקורות היסטוריים ובשרידים ("רליקטים היסטוריים" כלשונם) שנתרו בשטח מתקופות קדמות. בדרך זו ניתן לחפש תשובות לשאלות אקטואליות. כך חקר את ההתיישבות בארץ-ישראל לפני העלייה הראשונה כדי להתמודד עם עמדות

שני הצדדים, היהודי והערבי, ביחס למידה שבה הארץ הייתה מיושבת לפני תחילת המפעל הציוני. (בן אריה, קווים לדרך מדעית והנ"ל, ארץ ישראל כנשא לימוד גיאוגרפי- היסטורי).

גישה תיאורית נוספת היא זו של המחקר המיקרו-היסטורי. המיקרו-היסטוריה היא ענף של לימוד ההיסטוריה, שעיקר עניינה הוא בלימוד העבר בקנה מידה קטן: תולדות אדם, משפחה כפר ויישוב. כוחה של המיקרו היסטוריה הוא בירידה לפרטים וביכולת לעמוד על שורשיהם של תהליכים היסטוריים רחבי היקף. הסוג הנפוץ ביותר של מיקרו-היסטוריה הוא היסטוריה מקומית - לימוד תולדות עיר קטנה או כפר על כל היבטיו האנושיים, התרבותיים וההיסטוריים. ייחודה של ההיסטוריה המקומית הוא גם בסוגי המקורות הזמינים לרשותה שהם תיעוד בעל-פה וארכיונים מקומיים, משפחתיים ואישיים. לימוד כזה יכול לשמש כמקרה מבחן כאשר משילוב של מיקרו-היסטוריות רבות ניתן לבנות היסטוריה חדשה של ה"מקור".

יוסי בן-ארצי, שבחן את המגמות העיקריות בחקר ארץ-ישראל בין השנים 1976-2001 כפי שבאו לידי ביטוי במאמרים שהתפרסמו בכתב העת "קתדרה", מציע כמה כיוונים לפיתוח חקר ארץ ישראל ויישובה וביניהם ההיסטוריה 'מלמטה'. בגישה מחקרית זו נבחנים אירועים היסטוריים ותהליכים של שינוי ותמורה מן הפריפריה, האדם הבודד או הקהילה הקטנה ומשכבות החברה הבינוניות או הנמוכות. מוקד המחקר של ההיסטוריה 'מלמטה' הוא אפוא זרמי העמק שבחברה ולא קבלת החלטות ממסדית, שיקולים מדיניים-רציונליים או רעיונות המכוונים מלמעלה. מטבע הדברים, ההיסטוריה המקומית נכללת בתוך ההיסטוריה 'מלמטה' ובן-ארצי ממליץ על פיתוחה, מכיוון שתחום זה "זנוח למדי בחקר ארץ-ישראל ותולדותיה". בעוד שבארץ תחום זה נמצא בראשיתו, הרי שבעולם המערבי תחום זה התפתח מאוד. בין יתר המלצותיו לגבי הכיוונים הראויים לפיתוח המחקר בעתיד המליץ על פיתוח ההיסטוריה המקומית מכיוון ש"ש... י.ש... לתחום תרומה משמעותית לא רק לחקר המקום ולהעמקת הזהות המקומית, אלא גם להבנת תהליכים היסטוריים, גיאוגרפיים, חברתיים וכלכליים כלל ארציים ואף יותר מכך..." (בן-ארצי, דרכים וכיוונים, עמ' 373).

חקר תולדות שגב ועצמון מתאים להפליא לשתי הגישות שצוינו לעיל. בנוף של משגב נשמח במידה רבה המאפיינים הבסיסיים של פני הקרקע כפי שהיו בעבר. בארכיונים, במחקרים היסטוריים וגיאוגרפיים, בזיכרונם של רבים מתושבי משגב ובבתיהם נשמרו מקורות היסטוריים המהווים אוצר בלום לתולדות האזור, המועצה האזורית והיישובים. הזיכרון ההיסטורי לא נוצר יש מאין והוא תוצאה של עשייה אנושית. הגיעה העת להקים ארכיון ומוזיאון לתולדות משגב וזהו גם העיתוי המתאים לראיין את המתיישבים הראשונים, לאסוף את המקורות ההיסטוריים, להתחיל בכתיבה ולתעד גם בצילום את היישובים ואת הנופים לפני התפתחות מואצת יותר שבועדי תרחש בעתיד.

"ארץ כבול"

ראשיתה של ההתיישבות היהודית במרחב היא בימים הראשונים של התנחלות שנים עשר השבטים בארץ כנען. המרחב המוכר לנו כיום כתחומה של המועצה האזורית משגב חולק בין שבט אשר בעמק לשבטי זבולון ונפתלי שבגליל התחתון ובגליל העליון. "ארץ כבול" הייתה אחת מעשרים הערים שמסר שלמה לחירם מלך צור תמורת עצי ארזים, ברחשים וזהב לבנין בית המקדש וארמון המלך (מלכים א, ט י"ב) ואת מקומה מציינת המצודה הפיניקית ששרידיה נמצאו בראש זית. מצודה זו הייתה מרכז מנהלי בגבול שבין ממלכת ישראל לפיניקיה (גל, חורבת ראש זית).

כפרים רבים (ביניהם למשל, שאב – כיום שעב) נושאים עד היום את שמותיהם היהודיים מימי הבית השני, המשנה והתלמוד. שמות אלו נזכרו בכתביו של יוסף בן-מתתיהו, שפיקד על המרחב בימי "המרד הגדול" נגד הרומאים עד שבגד בעמו והתמסר לידי הרומאים בודפת. רציפות היישוב היהודי נשמרה בגליל במשך כל התקופות. לאחר חורבן בית המקדש השני עברו לגליל משמרות הסוהנים והסנהדרין. רבי יהודה הנשיא ערך בגליל את המשנה והתלמוד הירושלמי נחתם בטבריה. עשרות בתי כנסת מעידים על עוצמתה של האחיזה היהודית בגליל בתקופת המשנה והתלמוד. גם אחר כך נשמרה נכחות יהודית משמעותית תחת שלטון הערבים, הצלבנים והממלכים. בתקופה העות'מאנית חיו קהילות יהודיות קטנות בכפר הגליל ובין היתר בפיקועין, שפרעם, סכנין, אעבלין, כבול, ג'וליס וכפר יאסיף.

במיוחד במרחב הגליל נשמח ציונים רבים של קברי קדושים והם שימשו במשך דורות כאבן שואבת ליהודים מכל התפוצות. חלק מקברי הקדושים האלה נמצאים בערים ובכפרים במרחב, כדוגמת מערת רבי יהושע ורבי שמעון דסכנין המצויה בתוך סכנין, שהיה בימי המשנה והתלמוד כפר יהודי ידוע והיום הוא העיר הערבית סכנין.

התפרוסת היישובית באזור זה, מאמצע המאה ה-19, הושפעה מהמשאבים הזמינים לחקלאות. בבקעת סכנין ובבקעת בית כרם חב השטח נח לעיבוד ומחיה. לכן, למרות קשיי הנגישות, חב הגליל התחתון המערבי היה צפוף אוכלוסין. לעומת זאת, האזור שבו הוקם לימים הישוב שגב היה ריק מיישובים בשלהי המאה ה-19, כפי שאפשר להקיש ממפת ה-1878 (PEF). הכפרים סכנין ממזרח, כאוכב מדרום, תמרה, דמון, כבול ממערב ומיעאר מצפון יוצרים משבצת ריקה מיישובים במורדות ההר. דוד גרוסמן תיאר מרחב זה כ"שטחי הטרשים ההרריים" שאינם מיושבים (גרוסמן, האוכלוסייה הערבית והמאחז היהודי, עמ' 171). ההתיישבות הציונית, משלהי המאה ה-19, לא הכתה שורשים במרחב ההררי של הגליל התחתון עד להקמתה של מדינת ישראל.

ההתיישבות היהודית בגליל, מסוף המאה ה-19, נאחזה בשולי ההר. עיקר מאמצי ההתיישבות הוקדשו לאזור צפת, החולה, עמק הירדן, הכנרת והגליל התחתון המזרחי. החדירה ההתיישבותית לתוככי ההר נמנעה בשל סירובם של הערבים למכור אדמות באזורים אלו אך גם בגלל הקשיים הכרוכים בהתיישבות בהר שהמוסדות הציוניים התקשו לתת להם מענה עד לקום מדינת ישראל וגם אחר כך. מן הבחינה הביטחונית, העימות היהודי-ערבי שהחריף בימי המנדט הבריטי הקשה על הקמת יישובים יהודיים בלב אזורים ערביים. מן הבחינה הכלכלית, אזורי ההר לא התאימו לכיוון ההתפתחות של המשק היהודי. ההעדפה הייתה לכיוון של חקלאות אינטנסיבית וממוכנת שהושתתה גם על מטעים (כגון פרדסים) ובהר לא נמצאו מים ושטחים המתאימים לחקלאות כזו. משקלה של ההתיישבות היהודית בגליל נתרזניח מבחינה דמוגרפית באזורי ההר הגליליים עד שנות השבעים.

הכפר מיעאר (Mi'ar, ميعار)

המקום היה מיושב ברציפות מן התקופה הפרסית (המאה השישית לפני הספירה) ועד 1948. במשך תקופות ארוכות היה מיושב על ידי יהודים. בחפיחת נמצאו שרידי ביצורים המעידים על השתלבות ב"מרד הגדול" נגד הרומאים (66-70 לספירה) וישוב יהודי נמצא במקום בימי המשנה והתלמוד. השם הנכחי מזכיר את השם שנתנו למקום הצלבנים: מיארי (Myary) המופיעה כאחוזת צלבנית בשם זה במאות ה-12 וה-13 (זג'יר, כפר ירכא וסביבתו, עמ' 20). בשנת 1596, תחת השלטון העות'מאני, היה הכפר בנפת עכו (חלק מ-לוא צפת) ונמצאו בו 55 תושבים. אנשי הכפר היו חקלאים, גידלו חיטה, שעורה ועצי פרי ובנוסף עיזים ודבורים לדבש. בשלהי המאה ה-19 היה במקום כפר גדול ובו כ-1,500 נפשות. בית ספר ראשון נבנה על ידי השלטון העות'מאני בשנת 1888 אך רק שנים ספורות לפני תום שלטונם החל לפעול. כל תושבי הכפר היו מוסלמים.

בשנים 1944-1945 מנה הכפר 880 תושבים וברשותם כ-10,800 דונם. פרנסתם הייתה על החקלאות וכ-3,000 דונמים היו מעובדים, מהם כ-200 לתבואה ומעל מאה דונמים לבוסתני פרי. בכפר היו מעל למאה בתים. דרך משנית חיברה את הכפר מיעאר אל הכפר דאמון, שנעקר אף הוא במלחמת העצמאות. בקרבת הכפר מיעאר ובכפר עצמו נמצאים כמה מתקנים חקלאיים קדומים (במיוחד להפקת שמן), עומדים ובורות מים. הכפר מיעאר (או חלקים ממנו) נהרס בפעם הראשונה על ידי האנגלים בשנת 1938, ככל הנראה במסגרת מלחמתם ב"כנופיות הערביות" במסגרת "המרד הערבי" (1936-1939). במלחמת העצמאות במבצע "דקל" (בין ה-15 ל-18 ביולי) נכבש הכפר על ידי חטיבה 7. אנשי מיעאר ברחו עקב הלחימה במרחב ובכלל זה ההפגזה על הכפר ונפילת חלקים גדולים מהגליל התחתון בידי צה"ל (אל-ח'אלדי, כדי שלא נשכח, עמ' 496-495). חלק מעקורי הכפר חיים בכפרים השכנים (כבול, סח'נין, שעב, שפרעם, ערבה ואעבלין) ומספרם כיום נאמד ב-6,000 נפש. מן הכפר נותרו בית קברות, שרידי מבנים, בורות מים, עצי תאנה וזית. על המרחב הכללי של הכפר הוקמו לימים שגב (ואחר כך עצמון), יעד ומנף.

הקרבות במלחמת העצמאות

על פי הצעת החלוקה, שהתקבלה באו"ם ב-29 בנובמבר, מרבית הגליל ההררי אמור היה להיות חלק מן המדינה הערבית. הגבול המערבי של אזור זה, שנצבע במפה בצבע חום, נמתח בין ראש הנקרה לעכו, מזרחה לאזור אחיהוד, יסעור, צמת סומך כיום ודרומה. הלחימה במרחב עד להכרעה הסופית של "צבא ההצלה" ותבוסת הכוחות המקומיים, נמשכה עם עליות ומורדות עד למבצע "חירם", בסוף אוקטובר 1948. במקביל ללחימה בתוך המרחב הצפוני, התנהלה לחימה עזה על גבולותיו של הגליל נגד כוחות מצבאות סוריה, ירדן ועיראק ממזרח ומדרום ונגד כוחות לבנוניים מצפון.

ביוני 1948 נכבש הכפר ברוח (البروة, כיום אחיהוד) פעמיים, מכיוון ש"צבא ההצלה" בסיוע כפריים מהמרחב כבש את המקום מידי צה"ל לאחר הכיבוש הראשון. בלילה שבין ה-8 ל-9 ביולי נכבש הכפר כוויכאת (באזור בית העמק) וכן נכבשו שטחים נוספים באזור ברוח. בלילה ה-9 ל-10 נכבש הכפר עמקא והכפרים כפר יאסיף ואבו סנאן נכנעו לצה"ל ללא קרב. אחר כך נכבשו שפא עמר (שפרעם), צפורה (צפורה), נצרת וסביבתה. הכפרים אעבלין, תמרה, דמון וחויס נכנעו ללא קרב. הכפר מיעאר נכבש ב-20 ביולי והכפר שעב נכבש ב-21 ביולי.

ב-23 ביולי נערכו שני ניסיונות לכיבוש סכ'נין. נכבדים מתמרה שכנעו את אנשי סכ'נין להיכנע אך לאחר שהנכבדים בסכ'נין חתמו על כתב הכניעה, החלו יריות ומכיוון שכוחות צה"ל לא היו מספיקים, הם נאלצו לסגת ואנשי "צבא ההצלה" תפסו את מקומם. באותו יום יצאה פלוגה מ"צידוני", שהייתה ערכה במיעאר, בשמונה כלי רכב משוריינים ובשתי מחלקות לסכ'נין. השיירה נתקלה במחסום גדול, מרתה עליה אש והיא בקושי נסוגה לאזור גבעת שגב. אנשי "צבא ההצלה" הסתערו על הגבעה חמש פעמים. הלחימה נמשכה כל הלילה. בקרבות הקשים נהרגו חמישה מחיילי הכוח וחמישה נפצעו. בבוקר הלוחמים היו תשושים, התחמושת אזלה והכוח נסוג לעבר מיעאר (דנטה, איזור משגב במלחמת העצמאות).

לאחר כישלון הניסיונות לכבוש את סכ'נין, נותר קו הגבול באזור שעב-מיעאר-שגב (כיום עצמון) כאוכב אבו אל-היג'ה. המשלטים נתפסו על ידי יחידות ח"ם (חיל משמר) של "צידוני". במהלך כחודש וחצי, מסוף יולי ועד תחילת ספטמבר, היה האזור שקט למדי. הכוחות שישבו במשלטים סבלו מצליפות. בין ה-5 ל-7 בספטמבר התנהלו קרבות עזים בין "צבא ההצלה" לבין כוחות חטיבה 7 על השליטה במשלטי מיעאר-שעב. למשלטים אלו הייתה חשיבות רבה, מכיוון שהשליטה בהם אפשרה לצה"ל אחיזה בשולי הרי הגליל המרכזי ולא רק למרגלותיהם. לאחר שעברו המשלטים מיד לידי החזיקו בהם בסופו של דבר כוחות חטיבה 7.

בתחילת ספטמבר הופר השקט היחסי ששרר באזור בין חטיבת חטיין מ"צבא ההצלה" שנמצאה במרחב לבין צה"ל. תצפיות צה"ל איתרו ריכוזים גדולים של האויב בכביש המוביל ממיעאר לסכ'נין. צה"ל היה ערוך במשלטים על שתי גבעות באזור צמת שעב (על הכביש למיער) ובאזור מיעאר. שתי פלוגות נמצאו במקום – אחת מיחידת "צידוני" והאחרת מחיל עבודה צבאי (ח"ע) שאנשיה גויסו כתגבורת אך לא עברו אימונים. עמדות אויב נמצאו בסביבת שעב. מגגות הבתים, בקצה הדרום-מזרחי של שעב, מרתה אש על כוחות צה"ל. ב-2 בספטמבר החלו צליפה והפגזה קשה. ב-3 וב-4 בספטמבר גברה עוצמת אש האויב ואף היו ניסיונות התקדמות לעבר המשלטים במיעאר.

בצהרי ה-4 בספטמבר, תקפו כוחות "צבא ההצלה" משעב את משלט 248 במדרון שבין יעד לשעב. חייליו של קאוקג'ה היו לבושים במדים וערכו התקפה מסודרת בסיוע מונחת ירייה כבדה (הוצ'קיס). משלטים אחרים הופגזו על ידי האויב בתותחים ובמרגמות ונערכו ניסיונות לכבוש אותם. מפקד הפלוגה נהרג, רבים מהחיילים במשלט 248 ברחו ומשלט זה ומשלט נוסף (10) נתפסו על ידי האויב. בערב, בשעה 19:30, בסיוע מחלקת משוריינים מגדוד 79 (מחטיבה 7) וכיתת מרגמות, נתפס מחדש משלט 10. האויב החזיק במשלט 248 יומיים ורק ב-6 בספטמבר, בהתקפת נגד, הצליח הכוח מחטיבה 7 לתפוס אותו מחדש. בקרב ובחילופי האש שאחרי נפלו חמישה מחיילי צה"ל ושמונה עשר נפצעו. הדיווחים על הקרבות נמסרו לדוד בן גוריון וב-6 בספטמבר כתב ביומו: "הלילה התקפה חזקה על משלטים במיעאר. ארבעה מאנשינו נהרגו, כמה משלטים שלנו נתפסו.

במסגרת מבצע "חירם", בליל 29-30 באוקטובר 1948, נעו יחידות חי"ם של מחוז חיפה על כביש מיעאר-סח'ן-דיר חנא וכבשו אותם. ב-31 באוקטובר, בשעות הבוקר, השלים צה"ל את כיבוש הגליל ו"צבא ההצלה" התפרר ונסוג. בכך תמה למעשה מלחמת העצמאות בצפון ובמהלך שנת 1949 נחתמו הסכמי שביתת הנשק עם לבנון, ירדן וסוריה בהם נקבעו הגבולות.

ההתיישבות היהודית בגליל

הגאוגרף אלישע אפרת הגיע למסקנה לפיה: "שתי בעיות מרכזיות עומדות מאז ומתמיד בפני פיתוח הגליל: מניעת הגידול הדמוגרפי הערבי והשמירה על הקרקע הפנויה שבבעלות המדינה לשם אבטחתה להתיישבות יהודית בעתיד" (אפרת, תכנון לאומי, עמ' 123). לפיכך, כפי שמנתח אפרת, להתיישבות באזור זה נודעה תמיד חשיבות לאומית למרות שלא הייתה כדאית מבחינה כלכלית. זאת מכיוון שסייעה לפיזור האוכלוסייה, ליישובם של שטחים שבבעלות המדינה ולשמירה עליהם.

כבר בימי מלחמת העצמאות הוקמו יישובים באזורי ספר של הגליל שנעזרו לשמש כחגורת ביטחון קבועה. מקום המדינה ועד לשנות השישים הוקמו בגליל העליון מושבי עולים רבים, חלקם בקרבת הגבול ואחרים במרחק מה ממנו לצורך עיבוי. מעת לעת, אם כי מחוסר רצון, נאלצו המוסדות המיישבים למצוא דגמי התיישבות שיאפשרו לעמוד באתגר ההתיישבות למרות העדר קרקע ומים. כך הוקמו כפר עבודה בשנות החמישים ואחר כך הוקדשו המאמצים ליישוב הגבול עם לבנון. במרבית שטחו של הגליל קפאה ההתיישבות היהודית בגליל וחודשה במחצית השנייה של שנות השבעים וביתר שאת בשנות השמונים המוקדמות בגל ההתיישבות חדש ובו כמה דגמים יישוביים חדשים: כפר תעשייה (כפ"תים); מצפים ויישובים קהילתיים (ראה להלן).

פריסת היישובים היהודיים ברחבי הגליל נבעה גם משיקולי ביטחון הפנים. לאחר מלחמת העצמאות התברר שבניגוד לאזורים אחרים בארץ (שבחלקם התרוקנו כליל מאוכלוסייה ערבית) נשארה בגליל אוכלוסייה ערבית גדולה ושורשית ואילו ההתיישבות היהודית הייתה מצומצמת ודלה. בין הגורמים לכך היו: התנגדות "צבא ההצלה" לברחתם; קשיי התמנה והבידוד היחסי של המרחב ההררי; הימצאות אוכלוסייה נוצרית ודרוזית (שנהנתה מיחס מועדף); מהירות הכיבוש על ידי צה"ל; ההסתגנות של בורחים חזרה לבתיהם מבלי שצה"ל הצליח למנוע זאת; שיקול הדעת של התושבים הערבים שהעריכו שמדינת ערב הפסידו במלחמה ולכן מוטב להם להישאר במקומם (מוריס, תיקון טעות, עמ' 144-145, 315).

לפיכך, ימים ספורים לאחר השלמתו של מבצע "חירם" החל דוד בן-גוריון לדרוש הקמת יישובים בגליל העליון ופירט את שרשרת היישובים שיש להקים לאורך שפת הים עד ראש הנקרה ומשם לאורך גבול הלבנון וגם בסביבות צפת. ב-1949 שב בן-גוריון והעלה את הנושא בממשלה וטיעונו היו ביטחוניים בעיקרם - שרשרת היישובים תוכל למנוע פלישה ערבית מצפון - אך גם חברתיים - היישובים הערבים הנטושים יוכלו לפתור חלק ממצוקת השיכון של העולים החדשים. הממשלה אישרה את הצעתו של בן-גוריון ובאותה שנה (1949) הוקמו כמה עשרות יישובים לאורך הגבול. היישובים החדשים נחשבו גם לאמצעי חיוני במאמץ למניעת הסתגנות ולשיבה אפשרית של פליטים פלסטינים לכפרים הערביים הנטושים, שרבים מהם נותרו על תילם.

ככלל, התקופה שלאחר המלחמה התאפיינה במילוי מהיר של המרחב הערבי לשעבר ביישובים יהודיים חדשים ומקום המדינה עד ספטמבר 1950 הוקמו 245 יישובים חקלאיים חדשים. מרביתם היו מושבי עולים שנעזרו בראש ובראשונה לפתח את יכולת ייצור המזון של מדינת ישראל ולשלב את העולים במערכת החברתית-כלכלית שנשלטה ע"י מפא"י. לאחר ספטמבר 1950 התמתן קצב הקמת היישובים החדשים ועד 1958 הוקמו כ-155 יישובים חקלאיים חדשים, אף הם מרביתם מושבי עולים.

יוסף ויץ, מראשי הקקן הקיימת לישראל ואחד האישים שהשפיעו במידה נרחבת על ההתיישבות היהודית במדינת ישראל בעשורים הראשונים, פעל ללא ליאות לקידום ההתיישבות בגליל ההררי, הן באזורי הספר, בגבול עם לבנון, והן בליבו של אזור זה. ויץ חשש במיוחד מהסכנה הצפויה לישראל, בנסיבות שבהן מרחב זה מיושב באוכלוסייה ערבית גדולה ושורשית ולכן ישראל עלולה לאבד את ריבונותה. המענה לסכנה היה לדעתו הקמתה של התיישבות יהודית גדולה המושרשת היטב בקרקע ולא רק בריכוזים עירוניים. במסגרת פעילותו הענפה בתחום זה נכללת גם הקמת שגב.

בשלושה תזכירים מפורטים עוקבים (1958, 1962 ו-1963) גיבש את השקפת עולמו בסוגיית יישוב הגליל והתווה תכנית עם צעדים ומדדים בורחים ומעשיים. בתזכיר הראשון השתמש ויץ בכינוי "גליל הגויים" כדי לאפיין את המרחב ההררי של הגליל העליון והתחתון. הנתונים שעמדו מול עיניו היו גדל השטח (1,051,000 דונם) והיחס שבין האוכלוסייה הערבית (106,945 נפש) לבין זו היהודית (9,111 נפש - פחות מעשירית) (ויץ, יומני, עמ' 303).

מדובר לדעתו במובלעת שיש לה קשר גאוגרפי ודמוגרפי עם לבנון ולכן עצם קיומה מהווה סכנה לשלמותה של מדינת ישראל. ויץ חשש שגידול היישוב הערבי, גם אם תיפסק ההסתגנות, יגיע לשיעור של 50% בריבוי טבעי במשך עשור. ואילו שיעור היחסי של היישוב היהודי, הגדל באיטיות, אף יקטן עוד יותר. לדעתו, מן ההכרח היה ליישב בעשר השנים הקרובות אוכלוסייה יהודית בהיקף ניכר מאוד, שיעמיד את שיעור היהודים בגליל על 45%-40% מהאוכלוסייה הכללית. הדרך היחידה להגיע ליעד זה היא ליישב בגליל 100,000 יהודים. ויץ התכוון ליישב בגליל 20,000 משפחות של עולים חדשים מפרס, צפון אפריקה ועולים מארצות המזרח שנמצאו במעברות. זאת מכיוון שמדובר במשפחות של 5 נפשות לפחות. לא די ליישוב אותם בעיירות, אלא הכרחי שההתיישבות תהיה ביישובים כפריים, שישבו על אדמתם ויחזיקו בשטחים גדולים. במרחב הגליל אין אדמה פנויה להתיישבות חקלאית ולכן העולים יתיישבו כעובדים שיקבלו שכר ואשר עבודתם תהיה להכשיר את הקרקע להתיישבות. הקרקע שתשמש להתיישבות היהודית תהיה בעיקר אדמות בור ובמידה ותילקח קרקע מערבים לצורך יצירת גושים - הם יקבלו פיצוי שווה בערכו. שאיפתו הייתה להעלות 10,000 משפחות במאה ועשרים כפרים בתוך עשר שנים בפריסה רחבה על הקרקע במסוף ל-10,000 משפחות שיושבו בנצרת וב-5-10 עיירות. העולים יעסקו בסלילת דרכים, הכשרת קרקע, הכשרת אדמה למרעה, נטיעת חרובים, ייעור ושיפור שרדי יערות. ויץ ביקש שתוקם "ועדה

מכוננת" שתעסוק בהכנות כדי שביצוע התוכנית יתחיל באפריל 1959. אולם למרות ההסכמה העקרונית שניתנה בישיבת שרי מפא"י לא נעשה כמעט דבר וארבע שנים לאחר מכן חזר ויץ על עיקרי הדברים מהתזכיר הראשון.

לדעתו של יוסף ויץ, במשך ארבעת השנים שחלפו המציאות השתנתה ולדעתו היא אף הפכה לקשה יותר. האוכלוסייה הערבית גדלה במידה ניכרת ואילו האוכלוסייה היהודית גדלה בשיעור מועט מאוד ובעיקר בערים נצרת ומעלות. הערבים מתבססים מבחינה כלכלית והם משקיעים את כספם בפיתוח הקרקע. היישוב היהודי הכפרי גדל בשיעור קטן מאוד. מסקנתו של יוסף ויץ היא שהיישוב הערבי ילך ויתחזק ובסוף העשור השני לקיום המדינה ימנה כ-180 אלף נפש ועקב כוחו ידרוש אוטונומיה לאומית. לכן יש הכרח בפעולה מהירה שעיקרה התיישבות עשורת אלפי יהודים. (י. ויץ, יומני, עמ' 311). בהתאם לתנאים ששררו באותה עת, עדן ויץ את הצעתו המקורית והציע ליישב בגליל בין 25 ל-30 אלף יהודים בארבע שנים כאשר מרביתם בערים נצרת, מעלות וכרמיאל (80%) והיתר בשלושה כפרים גדולים: יודפת, כמון וברנית (20%).

ב-21 ביולי 1963 הגיש ויץ את התזכיר השלישי והאחרון. בתזכיר זה שב והטעים את הצורך שהצביע עליו כבר בתזכיר הראשון והוא להקים התיישבות יהודית כפרית במרחב, בין הכפרים הערביים. זאת מכיוון שלדעתו, גם לאחר הקמת נצרת ומעלות וההכנות להקמת כרמיאל, הבעיה לא נפתרה וחומרתה אף גברה. לפיכך העלה רעיון חדש והוא להקים 11 יישובים באופן שיוצרו אזורי התיישבות כאשר אחד הכפרים יהווה מרכז לאחרים. מספר המשפחות הנדרש הוא כ-1,100 ועם הזמן יצטרפו אליהם העוסקים בתיירות (ויץ, יומני, עמ' 312-315).

במקומות בהן היו קרקעות פנויות וטובות לעיבוד היה בחר כיצד להקים יישוב: חלוקת נחלות, הקמת בתי מגורים, הדרכה חקלאית, מיכון חקלאי בהתאם לצורך וכד'. אולם כיצד מקימים יישוב מרוחק ממרכזי תעסוקה שאין לו אמצעי ייצור עצמיים במקומות שבהם לא היו קרקעות מוכנות לעיבוד? שאלה זו התחדדה במיוחד באזורי ההר בגליל העליון והתחתון ובהרי ירושלים. בכדי להתגבר על מכשול המחסור בקרקעות וכדי להצליח בהקמת יישובים באזורים ההרריים, הגה יוסף ויץ, שהיה אז מנהל מחלקת הקרקעות והייעור בקק"ל, את רעיון כפרי העבודה.

ויץ היה סבור כי ניתן להכשיר את העולים החדשים להתיישב בהר ובכך לחדש את דרכו של האיכר היהודי שיישב את אזורי ההר בהצלחה רבה בימי בית שני. ויץ האמין שהעולים החדשים, שהגיעו מארצות מתפתחות, בהן לא היה מיכון חקלאי, יסתגלו לחקלאות זעירה בגן ובגינה, יותר מאשר לחקלאות רחבה בשדה והם יצליחו ליצור משק אינטנסיבי הררי שיפרנס אותם בכבוד. ממילא היה הכרח להכשיר את המרחב להתיישבות ולקן הציע ויץ להעסיק את המתיישבים בייעור, הכשרת קרקע וסלילת דרכים (בין הכפר לאזורי הייעור והחקלאות).

כפרי העבודה נועדו לדעתו של ויץ לשמש כשלב מעבר בלבד. במשך ארבע-חמש שנים ראשונות, במסגרת כפר העבודה, יוכשח המתיישבים להתיישבות חקלאית על ידי הכשרת הקרקע ועבודות נוספות. המתיישבים יקבלו שכר בשנים אלו וכך תובטח פרנסתם. רק בתום תקופה זו יהפכו לבעלי נחלות עצמאיים. מבין התנועות המיישבות, התנועה הקיבוצית התנגדה לרעיון ואילו תנועת המושבים הסכימה להיות שותפה לתוכנית בגלל שהתהלך מוביל ליצירת מושב.

רעיון כפר העבודה ענה על שלושה צרכים מיידיים: מציאת מקורות תעסוקה להמוני העולים, פיזור האוכלוסייה ומניעת שיבת הפליטים הפלסטינים. בנוסף לצרכים עמדה מאחורי הרעיון יכולת הביצוע של יוסף ויץ והסכמת תנועת המושבים להיות שותפה בתוכנית. בנובמבר 1949 עלו על הקרקע חמשת כפרי העבודה הראשונים בפרחזר ירושלים, בגליל, בעמק יזרעאל ובעמק הירדן (קדם, כפר עבודה).

באפריל 1953 הוקמה "רשות מיוחדת" ליישוב כפרי עבודה בשיתוף הסוכנות וקק"ל ובהנהלתו של יוסף ויץ. לפי ההסכם בין שני הגופים, הסוכנות היהודית תישא בעול הכספי של פיתוח המשק החקלאי, והקק"ל תישא בעול הכשרת התנאים להתיישבות. ויץ קיבל על עצמו את הטיפול בתשעה כפרי עבודה שנועדו להקמה בגליל, בהתאם לצורך הדחוף הקיים לדעתו ביישוב מרחב הגליל ההררי, כאמור לעיל. אחד מכפרי העבודה היה לימים שגב.

היאחזות הנח"ל "שגב"

המקום שבו הוקם לימים היישוב שגב, היה ריק מאוכלוסייה בתום מלחמת העצמאות, אך מוקף בכפרים ערביים מכל עבריו: ממזרח - הכפרים בבקעת סכנין הכוללים את סכנין, ערבה ודיר-חנא; ממערב - הכפרים בשיפולי ההר הכוללים את אעבלין, תמרה ונבול; מצפון - שעב בפתחת עמק החילזון והכפרים בבקעת בית כרם מצפון לנחל החילזון; מדרום, ברכס הרי יטבת, הכפר כאוכב אבו אל היג'א ומזרחה ממנו פזורה בדואית. כביש אחד עלה להרים וחבר בין ענן דרך המקום שבו נמצא כיום צמת יבור לבין הכפרים סכנין, ערבה ודיר חנא. אוכלוסייה יהודית נמצאה בעיר המעורבת עס, ממערב לאזור וקן ביישובים הסמוכים אליה: כפר מסריק ועין המפרץ מדרום. ובוסתן הגליל מצפון.

באמצע 1949 החליטו המוסדות המיישבים ביוזמתו של יוסף ויץ ובהשראתו של לוי אשכול (שהיה מנהל המחלקה להתיישבות וגזבר הסוכנות) ובשיתוף עם משרדים ממשלתיים שונים (אוצר, ביטחון, חקלאות ותכנון) ליישב את אזורי ההר וגבולות המדינה על ידי כפר עבודה. תושבי כפרים אלו היו אמורים להכשיר את הקרקע ולעבוד בייעור וכך ליצור את התנאים להתיישבות ממש. באיתור הקרקעות לכפרי העבודה השתתפו בין היתר יוסף ויץ (באותה עת יושב ראש של הוועדה הממשלתית ליישוב הפליטים הערביים) וזלמן ליף (היועץ של הממשלה לענייני קרקעות).

הקמת יישובים הייתה כלי מרכזי בקביעת והפגנת ריבונות וגם אמצעי לתפוס את השטח ולמנוע את שיבת הפליטים הפלסטינים. למרות שהאזור הנדון הוא בלב הגליל והצורך ליישב מבחינה זו לא היה דחוף כמו בהרי הגליל העליון, הרי המציאות שגב מרבית תושביו הערביים נשאר בכפריהם, חיידה את הצורך הדחוף ביישוב. כך, למשל, מרדכי שטרן, איש מפא"י והאופטורפוס על נכסי הנפקדים, חשש שעקב לחצים בין-לאומיים שהופעלו על ישראל באותה תקופה לוותרים טריטוריאליים, תיחדש ישראל לוותר על כל אדמת העיבוד באזור זה ולתת אותה לערבים כפיצוי על אדמתם, שנתפסה על ידי היישובים היהודיים באזור (הס אשכנזי, מקומו של יוסף ויץ, עמ' 132).

אולם גם ליחסיה של ישראל עם ארה"ב הייתה השפעה על הקמת שגב. בינואר 1953 נכנס לבית הלב הנשיא דווייט אייזנהאואר, הרפובליקני, והוא מינה כמזכיר המדינה את ג'ון פוסטר דאלס. בישראל קיבלו בחשש את הממשל החדש והוערך כי לנשיא אייזנהאואר לא תהיה אותה מחויבות היסטורית ואהדה כלפי ישראל כפי שהיו לטרומן ומפלגתו הדמוקרטית. ההצהרות הראשונות לא בישרו טובות ליחשלים. הפקידות הממשלתית של אייזנהאואר הצהירה שבכוונתה לתקן את ההטיה של טרומן לטובתה של ישראל ולחזק את מעמדה של ארה"ב במדינות ערב. ישראל התמידה במדיניותה בסוגיית הפליטים ששללה את זכות השיבה אך הייתה מוכנה לשלם פיצויים בתנאי שיבוטל החרם הכלכלי עליה ויופסק ההסגר הימי (טובי, על מפתח ביתה, עמ' 267-270).

באמצע 1953, על רקע חששותיה של ישראל, רמז ג'ון פוסטר דאלס, שביקר בארץ, שאפשר להחזיר לגליל חלק מהפליטים הערבים. ממשלת ישראל נחרדה מהתפתחות כזו וביחד עם הסוכנות היהודית החליטה לצאת למבצע התיישבות לשם "יהוד הגליל". המבצע נעדם לביסוס השלטון הישראלי; לשמירה על עורקי התחבורה ולהרחבת ההתיישבות. רשויות המדינה שעסקו בענייני קרקעות (אגף נכסי המדינה, קק"ל, משרד יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים והממשל הצבאי) פעלו כדי להרחיב את שליטתה של המדינה על הקרקעות באזור זה. אולם למרות חשיבותו של "יהוד הגליל" בעיני הגורמים המיישבים והצבא, נתקל מבצע התיישבות בקושי רב בגיוס מועמדים להתיישבות. בני ההתיישבות הוותיקה והעולים שכבר היו בארץ מספר שנים הכירו את הקשיים המרחבים שהיו מנת חלקם של כפרי העבודה ולא ששו להתיישב בגליל ההררי, הטרשי והמבודד על קשיון הביטחוניים והכלכליים.

בנסיבות אלו הורגש הכרח בפעולה מידית ולכן הוקמו ב-31 באוגוסט 1953 שתי היאחזויות נח"ל בלב הגליל – שגב ושזור. לעלייה על הקרקע בשגב קדמה פקודה למבצע "מיאר" [מיעאר] שהוציאה מפקדת הנח"ל ב-24 באוגוסט 1953. הפקודה מדגישה את הצורך החיוני למקום יישוב יהודי וכך לשבש את רציפות האחיזה הערבית במרחב: "קרקע-נצ. 174022520, גבעה ליד הכפר הנטוש מיאר. אויב- הגליל המערבי מאוכלס כפרים ערבים רבים, בחלקם עוינים למדינת ישראל. מגמת המטה הכללי- תקיעת טרז בין הכפרים הערביים..." (פקודת מבצע מיאר שנכתבה ע"מג"ד נח"ל 908 ב-24.08.53, ארכיון יד יוסף טבנקין).

בכתבה בעיתון "דבר", שפורסמה ב-1 בספטמבר 1953, הסביר "סופרמן" ששתי היאחזויות הנח"ל תהיינה "משלטים חשובים" המבטיחים את שתי הדרכים החשובות החוצות את הגליל לרחוב, ממערב למזרח. האבטחה נחוצה מאוד מכיוון שהאוכלוסייה הערבית, למרות שמדובר באזרחי ישראל, עוסקת בפעולות "הברחה, הסתננות ושוד". בחודשים שקדמו להקמת היאחזויות, כך מסופר בכתבה, הותקפו כלי רכב שנועו בגליל על ידי "כנופיות" והן נהנו ממחסה בכפרים הערביים. חח דומה באה לידי ביטוי בדברי הברכה של אלוף פיקוד הצפון, אסף שמחוני, בטקס העלייה לקרקע של היאחזות הנח"ל שגב: "גם היום, חמש שנים לאחר כיבושו (של הגליל), עדיין מצפה הוא ליד שתבוא ותגאלנו משממונו, שתבטיח את עורקי התחבורה החוצים אותו לאורכו ולרחבו ותבסס את השלטון הישראלי עם הימצאותם של יהודים רבים באזור זה" (כפי שמצוטט אצל הס-אשכנזי, מקומו של יוסף ויץ, לפי "במחנה", 17.9.53). בטקס השתתף גם מפקד הנח"ל, אל"מ משה נצר. הנח"לאים היו חברי גרעינים מ"איחוד הקבוצות והקיבוצים" שאליהם הצטרפו חיילים בודדים ועולים חדשים שכולם סיימו שנת שירות ראשונה בנח"ל. עד לאותה עת הקים הנח"ל שש היאחזויות, החל מיולי 1951. העיתון "הנחלאים", מערב ראש השנה תשי"ד, הסביר ששתי היאחזויות (שכונן "סג'ור- נחלאים ז"ו" ו"מיאר-נחלאים ח") הן ראשית התיישבות במרחב שלא הייתה בו התיישבות יהודית ושתיהן הוקמו במסגרת מבצע "יהוד הגליל" שהחל בו הנח"ל.

יעקב שגב, אחד הנח"לאים (כיום בן 80), סיפר לאחריה כי גרעין הנח"ל שהתיישב בשגב הורכב מבני נוער מירושלים, חיפה וחולון. הכוונה הראשונית של התנועה אליה השתייכו הייתה להקים יישוב בחוף הים שעיסוקיו יישאו אופי "ימי". כאשר הגרעין התבקש לעלות בדחיפות ל"מיאר" (מיעאר), התפלג הגרעין. חלק מאנשיו עלה למיעאר והאחרים התיישבו ביישוב ליד הים, כנראה קיבוץ גשר הזיו. כאשר החליט 'איחוד הקבוצות והקיבוצים' (מ-1980 – חלק מ'התנועה הקיבוצית המאוחדת'), אליה היה שייך הגרעין, שאין למקום עתיד כלכלי- חקלאי - הם עזבו אותו. אחרי הולדת בנו הבכור, החליטו בעצה אחת עם אשתו לשנות את שם משפחתם לשגב בגלל היאחזות הנח"ל אותה הקימו. יעקב נשאל למקור השם ושלח את ההסבר המופיע בילקוט הפרסומים: "שגב --- מושב עובדים, תנועת המושבים מרחם למיעאר בדרך לסכנין. השם נקבע לציין שגב הנוף ושגב המשימה של החייאת הגליל. נפת עכו" (מתוך ילקוט הפרסומים 3.174.253 31.7.1956). שיחה טלפונית של דן סבר עם יעקב שגב, יולי (2013).

אולם לא הוקמו היאחזויות נח"ל נוספות, מכיוון שבתוך זמן קצר, התבדו החששות ממדיניות ממשל אייזנהאואר בשאלת הפליטים. ממשל זה אף קיבל בצורה כמעט מלאה את עמדת ישראל שיש לקלוט את הפליטים הערבים במדינות ערב. ההקלה בלחצים הבינלאומיים הובילה לשינוי בסדרי העדיפויות והמוסדות המיישבים העדיפו להתמקד בביסוס היישובים הקיימים. ב-21 בספטמבר 1953 יצא יוסף ויץ עם כמה מעמיתיו לסיור בגליל ובין היתר ביקרו בהיאחזויות הנח"ל שהוקמו זה עתה בשזור ובמיעאר. בשיחה עם הנח"לאים במיעאר שמע ויץ שבכוונתם להקים "יישובים הרריים" אולם הוא פקפק בדבריהם מכיוון שדרשו פרות ותרנגולות. ויץ הורה להכשיר שטח לצורך התיישבות במקום. הנח"ל היה אמור לפנות את המקום ב-1 במרץ 1954 אולם הצבא התבקש להשאיר במקום כיתה לפחות שתשמור על המחנה שבו התיישב הנח"ל ועל קידוח המים שהוחל בו.

שגב - בין כפר עבודה למושב חקלאי (1956-1965)

הגורמים שהיו מעורבים בהקמת שגב במשך השנים היו רבים מאוד (ראה ברשימה להלן). הייתה תחלופה גבוהה בין גופים ובין ממלאי התפקידים השונים וכל אחד "משך את השמיכה" לכיוון שלו. לא הייתה רציפות בטיפול והחלטות התקבלו מבלי לדעת את הרקע לכל העניין במלואו ואף בלי להתייעץ עם הגורם המקצועי. האדם העיקרי שטיפל ביישוב שגב לכל אורך הדרך ובמשך שנים ארוכות היה יוסף ויץ (1890-1972), עד לפרישתו בשנת 1964, אך מעורבותו בענייני קרקעות והתיישבות התמידה גם אחר כך. מניעיו ותפיסת עולמו נדונו בפירוט בחלקים הקודמים. למרות מעמדו האישי המיוחד ובקיאיותו, התקבלו לעיתים החלטות מבלי להתייעץ איתו והוא אף התרעם על כך. יוסף ויץ גם ערך סיורים רבים ותכופים במקום. קשה להניח ששאר הגורמים שטיפלו במקום ביקרו בו באותה עקביות וסביר להניח שהחלטות רבות התקבלו במשרדים בירושלים ותל-אביב, מבלי להכיר

מקורב את התנאים הקשים, הבידוד והרחוק של המקום. שנים מילדיו (שחן ורענן) המשיכו בדרכו, כאשר בנו, פרוץ רענן ויץ (1913-1998), התמנה לראש המחלקה להתיישבות של הסוכנות בשנת 1963 במקומו של לוי אשכול (חזנמן, התיישבות ופיתוח אזורי, עמ' 7-16).

מתוך עיין במסמכים ובמקורות השונים, ניתן לראות את ריבוי הגורמים שטיפלו ביישוב בשנים 1953-1965: הקרן הקיימת לישראל (ובתוכה מחלקות רבות), הסוכנות היהודית, משרד העבודה על אגפיו השונים, משרד החקלאות, משרד השיכון, משרד הפנים, משרד החינוך, צה"ל, משרד הביטחון וההסתדרות הכללית.

בנוסף לגורמים שברשימה לעיל, טיפלו ביישוב גם משרד הסעד, משרד המסחר והתעשייה, חברת "אבן וסיד", אגד, חברת "תיעוש", העירייה ומועצת הפועלים בעכו, ויצ"ו, משרד הדתות, תנועת המושבים, מפא"י ואחרים. הקמת ישוב הייתה כרוכה תמיד בשילוב של מספר גורמים אבל בשגב התיאום והאחריות היו לקויים באופן יוצא דופן.

המוסדות המיישבים קבעו שכל אדמות מיעאר מיועדות למי שיתיישב במקום. מראשית הדרך, יוסף ויץ היה מודע לקושי להקים יישוב חקלאי עקב היעדר אדמות לעיבוד. חלק מהמענה לקושי זה היה אמור להימצא בעבודה במחצבת שבמקום. ויץ הגיע בפברואר 1954 למסקנה שלא ניתן יהיה להקים יישוב קבע בשגב בלי לפתור את בעיית אספקת המים ולכן נשאר המקום שומם למעלה משנה. התוכנית שהתגבשה הייתה להקים על הגבעה (גבעת שגב) יישוב ובו 60 משפחות חקלאיות ומשפחות נוספות שתמצאנה את פרנסתן במחצבת "אבן וסיד" הקרובה. אולם הבאר הקרובה נמצאה במרחק כארבעה קילומטרים ממקום היישוב והמים נמצאו בגובה 12 מטרים מעל פני הים ולכן היה הכרח להתקין משאבות שיעלו את המים לגובה שבו נמצא היישוב (370 מטרים מעל פני הים).

באוגוסט 1954 החל גל עליה חדש, ברחבו מצפון אפריקה. גם שגב הנטושה עלתה כאפשרות לקליטת חלק מעליה זו. ב-3 בדצמבר 1954 בתיאום בין משרד הביטחון ליוסף ויץ, סוכם על העלאת 120-150 משפחות של פועלים לאזור של מיעאר-סכנין שבחלקם יועסקו במחצבת "אבן וסיד" שבאזור.

המקום נשאר בינתיים שומם אך התוכנית הבסיסית, מבחינתו של ויץ, נשארה בעינה. בשגב תוכננה התיישבות 60 משפחות חקלאים ו-90 משפחות שתמצאנה את פרנסתן במחצבה שבמקום. ב-8 באוגוסט סייר יוסף ויץ בשגב. על פי לוח הזמנים שגיבש, התכנן ליישוב 60 משפחות חקלאים היה אמור להסתיים עד סוף אוגוסט 1955; במשך חודש ספטמבר ועד סוף נובמבר יוקמו צריפים ומבנים משקיים בשטח המגרשים; עד אמצע אוקטובר, תוסדר אספקת המים הזמנית מהבאר; החלה הכשרת כ-200 דונם עבור נטיעת כרם ועצי פרי. ככל הנראה, ניתן יהיה להעלות על הקרקע 50 משפחות כבר במחצית אוקטובר. סימני שאלה לגבי כדאיות נטיעת הכרם עלו כבר בתחילה. אחד המומחים כתב ליוסף ויץ ב-26 באוגוסט 1955 כי נטיעת כרם באזור שגב היא בעייתית בגלל הקרקע, ריבוי הסייד, הרחות והחלחול.

בסיון נוסף שערך ויץ בשגב, ככל הנראה ב-9 באוגוסט 1955, נבדקה האפשרות להקים יישוב במקום על יסוד חקלאי-תעשייתי. התעשייה במקום נעדה להתבסס על מחצבת האבן של סולל בונה ממנה הופקו לוחות אבן גיר ליצוא. המחצבה העסיקה כ-40 פועלים מסכנין ונבדקה האפשרות להגדיל את מספר העובדים ל-120. ויץ, נחמן אלכסנדרון (ראש מחלקת מיפוי ומדידה בקק"ל), אהרון חרסינה (קצין התיישבות במטכ"ל), ונציג האגף לשיקום הגליל סייחו בגבעה שלרגליה עמד מחנה הנח"ל הנטוש. הם קבעו שמקום זה יתאים ליישוב קבע ובו 150 משפחות כאשר שתי חמישיות מהן יהיו חקלאים, והשאר חוצבים שיוקצו להם מגרשים למשקי עזר. ויץ ביקש מנחמן אלכסנדרון שיכין את המפה הטופוגרפית של השטח המיועד להקמת היישוב לשם תכנון הקמתו (ויץ, יומני, עמ' 282). אולם הישוב עמד עזוב במשך חודשים ארוכים עד שנמשך מחדש ביולי 1956.

בתחילת אוגוסט 1955 נשלחה על ידי הקרן הקיימת לישראל הזמנה לטקס המציין את הקמת כפר העבודה "שגב" בעזרתה של הסתדרות "הדסה" (ויצ"ו) בקנדה, האמור להיערך ב-1 בספטמבר 1955 בשעה שתיים אחר הצהריים. אוטובוסים היו אמורים לצאת מיחשלים ומתל-אביב. "על המשמר" דיווח לקוראיו (4.9.55) כי הטקס נערך בנכחות נשיאת "הדסה" בקנדה, נשיא הסתדרות ציוני קנדה והנהלת הקק"ל. בטקס השתתפו רבים מחברי הוועד הפועל הציוני הנמצאים בארץ והוקראו ברכות של השגרירות הקנדית. העיתון "חרות" הוסיף כי הקמת כפר העבודה שגב תעלה 400,000 דולר ותמומן על ידי הסתדרות ויצ"ו והסתדרות "הדסה" בקנדה (4.9.55).

העלייה לשגב הייתה מתוכננת ל-12 ביוני 1956, אולם כבר בראשית הדרך נערמו בעיות של אי תיאום וסחבת. י. תמיר כתב ב-20 ביוני 1956 מכתב דחוף ליוסף ויץ ובו ניסח בתמצית את המצב: "דומני שמעט מקומות סבלו מבלבול כה גדול כשגב". עד יוני הוכנו הפחונים והוסדרה אספקת המים כנדרש. אולם אנשי מחלקת ההתיישבות מערערים על התכנון ומציעים להפריד בין כפר החוצבים לבין ההתיישבות. תמיר התנגד והצביע על הסכנה ליישוב: "בחר שכל פעולה כזו תביא לידי כך ששוב יתעכב ביצוע הכפר והמתיישבים יצטרכו לבלות חורף וקיץ נוספים בפחונים. לא צריך להסביר לך שבתנאים כאלו יברחו האנשים". תמיר מבקש שקק"ל עם משרד העבודה ידאג לעבודה לחוצבים כמו שסוכם מראש: "לסיכום אבקש את התערבותך למען הגשמת בניית היישוב בשגב, ללא הפרעות או עיכובים מיותרים" (אצ"מ, י. תמיר, שגב – מאר, 20.6.56, kkl5/23770).

ב-28 במאי 1956, על פי העיתון "דבר" (24.4.56) הייתה צפויה עליית 30 המשפחות הראשונות של עולים מצפון אפריקה ו-30 משפחות נוספות של עולים מצפון-אפריקה היו אמורות לעלות ב-14 ביוני. איתם הייתה אמורה לעלות קבוצת חיילים משוחררים, רווקים. המים ליישוב הובטחו מהקידוח החדש, שהפיק 250 מטרים מעוקבים לשעה. בתחילת יולי (3.7.56) דיווח העיתון כי "הכפר החדש, שהוא היישוב היהודי הראשון באזור סולו", נמצא במרחק כ-5 ק"מ ממחצבת סכנין ותושביו יעסקו בעיקר בעבודות חציבה. במקום החלה בניית 125 יחידות דור, בית ספר, מרפאה, צרכניה, מוסדות ציבור ושירותים.

ב-21-23 באוגוסט 1956, במהלך טיול בצפון הארץ, באו יהודה האזרחי (סופר ועיתונאי) ואפרים אורני לביקור בכפר העבודה שגב. ראש ועד הכפר מסר להם מידע מפורט על תולדותיו של היישוב. הוא סיפר שבתחילה נוסד המקום על ידי הנח"ל באוגוסט 1953. לאחר מספר חודשים היישוב נעזב וחדש שוב ב-24 ביוני 1956 על ידי 24 חיילים משוחררים, מעולי צפון אפריקה, שנמצאו בארץ בין שלוש לשש שנים. אליהם הצטרפו משפחות של עולים חדשים ממחוק ומספר התושבים במקום הגיע ל-100. היישוב הוקם על אדמות הכפר הנטוש מיעאר והוא מוקף בכפרים ערביים מיושבים. אולם בעוד שלרשות הכפרים הערביים עמדה אדמה מישורית טובה ("עידית"), הרי שלרשותם של המתיישבים בשגב עמדו "אדמות טרשים" שהיו זקוקות להכשרה וטיוב יסודיים ביותר כדי שניתן יהיה לעבדן. בשטח שעמד לרשות שגב נמצא רק כרם זיתים קטן ששטחו פחות מ-20 דונם. ראש

הכפר סיפר כי למתיישבים הובטחו קרקעות במישור שעובדו באותה עת על ידי כבול ודמון (למעשה, הכפר דמון נעקר ב-1948). אך דבר לא נעשה, לדבריו, כדי להעביר את הקרקעות לרשותה של שגב.

המבקרים זיהו כבר באותו ביקור את שורשי הבעיות שהעיבו על עתידו של שגב ובמקדן חוסר הוודאות לגבי עתידו של המקום. לכאורה, התרשמו המבקרים, יש להניח כי קיים תכנון לגבי עתידו של שגב, כמו לגבי כל כפרי העבודה. המחצבה בודאי תוכל לשמש תחליף למשקי עזר חקלאיים שלא ניתן היה להקים אותם עקב העדר אדמה מתאימה באותה עת. אולם האורחים תמחו מדע לא היו למתיישבים ידיעות כלשהן על התוכניות לעתידם. המתיישבים, לפחות בחלקם, לא היו עולים חדשים, הם ידעו עברית, היו בעלי ידע בחקלאות וגם הייתה להם "הבנה ראשונית לסדרי חברה ומשק". לכן המליצו האורחים לספק לאחראים את הידיעות על תכניות הפיתוח ולשתף אותם בתכנון העתיד. רק כך ניתן היה להקטין את חוסר הביטחון והעמימות שחשו "המתנחלים". הם ציטטו דברים ששמעו מפי ראש הוועד ומאחד המתיישבים, שהעידו על המצוקה: "אם לא יוקצו לשגב קרקעות חקלאיות טובות ויוחל בהקמת יישוב חקלאי של ממש בזמן הקרוב ביותר, בטוחני שהכפר ייעזב שוב כפי שנעזב בראשונה ע"י מתיישבים מהנח"ל", או: "אני חקלאי ורצוני לעבד בחקלאות, ואם אין הדבר ניתן כאן, אף אין מקומי ביישוב זה". (אצ"מ, יהודה האזרחי, אפרים אורני, דו"ח על ביקור בכפר העבודה "שגב", 26.8.56, kkl5/23770).

בינתיים עסקו המתיישבים בנטיעות שלימים היו ליער שגב המוכר היום. ב-13 בפברואר 1957 פרסמה המחלקה ליחסי ציבור של הקק"ל מידע לפיו נשתלו בעונת הנטיעות בשגב רבע מיליון עצי אורן ירושלים. בקום המדינה היו בגליל המערבי 200,000 עצים בלבד, כולם באזור חניתה. עם העלייה וההתיישבות של כפרי העבודה, החלו פעולות ייעור גדולות ולאחר סיום עונת הנטיעות בשנה זו, התקרב מספר העצים למיליון. עבודת הייעור של הקק"ל באזור הגליל המערבי התרכזת בעונה זו בשגב והפרסום הבליט כי שגב הינה: "הנקודה העברית הראשונה, שהוקמה באזור המשתרע מנצרת בדרום ועד לכביש עכו-צפת בצפון ושהיה עד כה אזור ערבי טהור". עבודתם של אנשי שגב בייעור הוצגה בפרסום כשלב מעבר עד להקמת המשקים החקלאיים. בראשית ינואר 1957 התברר שהערבים חרשו כל שטח שניתן לחרש והדבר סיכ את רבע מיליון השתילים שנשתלו באזור. עבודת הייעור עמדה לפני סיום ביוני 1957. לפיכך נערכו תיאומים בין הקק"ל להקיימת למשרד העבודה להמשך העסקת אנשי שגב (מהם 60 עובדים שימולים לעבוד היטב ועוד 20 זקנים וחלשים). העבודות המיועדות היו הכשרת קרקע, הכנת דרכים והכנת השטח לקראת המשך הייעור. ב-13 במרץ 1957 שוב ביקר ויץ בשגב. במקום כבר עמדו בתים דו-משפחתיים וצריפים ובהם התגוררו כ-120 משפחות שהתפרנסו מעבודה במחצבת "סולל בונה" ומייעור.

לקראת סוף ספטמבר 1957 הגיעה לנמל חיפה אוניית עולים מצרפת ועליה עולים מצפון אפריקה. חלק מהעולים הופנו להתיישבות בשגב. בין העולים היה גם זקנים מדר, תושב שגב, שהיה אז נער בן 16. בראיון שנערך עמו בביתו ב-23 בינואר 2012 סיפר זקנים על הדרך לשגב. לדבריו, הרישום של משפחת מדר להתיישבות בשגב נערך כבר באינה, בזמן ששטה מצרפת לארץ. זקנים נסע באינה עם אביו ושני אחיו, האחד מבוגר ממנו והשני צעיר יותר. למשפחה היו קרובים בצפת ולכן הם ביקשו להגיע לעיר. במענה לבקשתם, נאמר להם שהיישוב שגב קרוב לצפת ושגב הוא מקום טוב לצעירים. העלו אותם בחיפה על משאית בצפיפות עם עוד כ-50 איש ושלחו אותם לשגב. ב-25 בספטמבר 1957, ערב ראש השנה, הגיעו לשגב. כל משפחה קיבלה קרטון עם קפה, סוכר, שמן ולחם והכניסו אותם לבית שבו הם גרים גם היום. הבתים היו דו-משפחתיים. אחיו הגדול של זקנים היה כבר נשוי וקיבל חצי מהבית ולחצי השני נכנסו זקנים, אביו ואחיו הצעיר. בבית הייתה מקלחת והיה מטבח עם כור אך השיחותים היו בחוץ: בתים קטנים עם בורות וללא מים. את תפילות החג ערכה המשפחה בבית הכנסת שהיה כבר קיים. עוד זכור לזקנים שכאשר הגיעו ליישוב היו כמה מבני ציבור נוספים: מועדון, מקווה, פעוטון ובית ספר יסודי.

אחרי החג החל זקנים לעבוד בקק"ל בייעור, הכשרת שטח ופריצת דרכים. הוא עבד שנתיים בקק"ל ואחר כך עבר לעבוד במחצבה. ב-1960 התחתן ונשאר בבית אליו נכנסו אביו ואחיו עברו לבית אחר ביישוב. משנת 1960 זקנים היה מעורב בחיים הציבוריים של הישוב: חבר בוועד, חבר באגודת תושבי שגב ובהנהלת האגודה החקלאית.

יהודה בן-סימון, מראשוני המתיישבים, נולד בכפר בדרום מחוקו, באזור מראקש, שבו היו 30 משפחות יהודיות. הוא אינו יודע את תאריך הולדתו, כי הפנקס ובו רישום הלידות ומי שהיה מופקד על הרישום, נעלמו. בתחילה לא רצה לעזוב ולהפקיר את הרכוש, אך תנאי הביטחון הורעו והוא החליט לעלות לארץ. הדרך לארץ הייתה ארוכה. לאחר נדודים במחוקו הגיע עם משפחתו למלילה (עיר ספרדית) ומשם באינה למלגה שבספרד אחרי סוכות תשי"ז (1956). בגיברלטר עלו על מטוס לצרפת ומצרפת הגיעו בהפלגה באונייה לחיפה בערב ראש השנה תשי"ח (25 בספטמבר 1957). בחיפה לקחו מהם את הכסף שהביאו ונתנו להם כסף ישראלי שערטו היה נמוך מערך הכספים שמסרו. המטען עם כל הציוד המשפחתי אבד בדרך ולא הגיע לארץ. אחר כך עלו למשאית שהביאה אותם לשגב. נתנו להם קופסאות שימורים שלא ידעו איך לפתוח אותם. בבוקר בא מישוה והביא להם שני כיכרות לחם טרי. משפחת הקם (אבי אשתו) הייתה במעברה בראש פינה והם באו להתארח במעברה לחג הסוכות. אחרי החג חזרו לשגב. הם התחילו לעבוד בקק"ל. במחוקו עסקו במסחר ובמלאכה וכאן נאלצו לעבוד בעבודה פיזית קשה, שלא הורגלו לה. ידיהם התמלאו יבלות. בתחילה לא הצליח להחזיק בטוריה ועם הזמן התרגל. שש שנים עבד בקק"ל ליישוב ישראל ואחר כך עבר לעבודה במחצבה.

ב-1 באוקטובר 1958 ביקר יוסף ויץ בשגב וכך כתב ביומנו: "...סרתי לשגב. ביקשתי לשוחח עם הוועד, אבל כזה אינו קיים. מצאתי אחד, חבר ועד לשעבר. הוא מסר לי, שהתושבים אינם חוצים במושב. מאז ביקורי האחרון בשגב, בו הודעתי על נטיעת כרמים, נפל עליהם פחד המושב, והתחילה העזיבה. יצאו כ-45 נפש, והיום עוד ישנם כמה משפחות. נוכחתי בצדקת השקפתי, שלא נמצא יהודים להתיישבות חקלאית [אלא] רק לעבודה שכירה" (ויץ, יומני, כרך ה', עמ' 89).

במכתב שכתב איש המקום דני ישכרוב, שהתפרסם במעריב, ב-10 ביולי 1959, התלונן הכותב על אספקת המים לשגב. במקום נמצאו לדבריו 100 משפחות. מזה כמה חודשים, לדבריו, נפסקה אספקת המים למושב בארבע ושלושים אחר הצהריים וביום השבת לא הייתה אספקת מים כלל. המכתב הצביע על הסוכנות כאחראית למצב והבעיה הייתה שהאחראי לשיאבה סיים את עבודתו בשלוש וחצי מדי יום ובשבת לא עבד כלל. במכתב תיאר הכותב את מצבו החמור של הישוב: "חב תושבי הכפר אינם מעוניינים להיות בו. מוסדות רבים, ביניהם הקק"ל, משרד העבודה ואף הסוכנות, עושים מאמצים רבים ומשקיעים ממון רב על מנת להפוך מקום זה ליישוב קבע עבור אנשי המקום. בחר שמצב אספקת המים בחודשים האחרונים אינו תורם [למטרה זו]". באוקטובר 1959, למעלה משלוש שנים לאחר יישוב המחודש של המקום ב"גלגול" האזרחי, הוקם לראשונה קשר טלפוני בין שגב לבין המשטרה בעכו; משרד העבודה החל לסלול כביש למקום והחלה התקנת גנרטור לאספקת חשמל לכל

בתי המושב. בינואר 1961 עדיין לא היה שגב מחובר לרשת החשמל.

ב-13 בנובמבר 1959 תיאר נחום פונדק, בכתבה שפורסמה בעיתון "דבר", את חומרת מצבו של שגב. כותרת המאמר, המלווה בתמונות, היא: "כפר שנשכח". שלוש שנים לאחר הקמת המושב, תושביו שאפו לעזוב אותו. שני קיבוצים, יסעור ויבור (הכונה לחוות הזרע), שוכנים במבואות שגב ואין להם כל קשר עם המקום. שלוש ניסיונות כושלים היו בשגב: קבוצת נח"ל; קבוצת חיילים משוחררים ובשנת 1956 קבוצה של עולים מצפון-אפריקה. שגב, על פי הכתבה, הוא אחד הכישלונות המעטים מבין 500 הכפרים שהוקמו מאז קום המדינה. רק לפני כמה שבועות, בזכות אחד "מאנשי הצמרת במדינה", שזהותו לא צוינה במאמר, שהזדמן למקום, קיבלו רדיו-טלפון ונסלל כביש. אם היה טלפון, היו ניצלים חייו של תינוק שנולד ביישוב מבלי שניתן היה להזעיק רופא למקום. הבדידות קשה לתושבים. לדבריו של אחד מהם אנשי היישוב הם: "יהודים מעטים. אולי בין עשרים אלף ערבים". הם ברחו מצפון-אפריקה כדי לחיות בין יהודים – ומצאו עצמם חיים שוב בקרב ערבים. היהודים המעטים שבאים לבקר – גרים בתל-אביב, בירושלים או בעכו ובאים רק לביקור. המבוגרים ביישוב מדברים בעיקר ערבית ומעט מאוד עברית. התושבים עובדים בקרן הקיימת כל ימות השבוע. לכל משפחה חמישה ילדים בממוצע וכך כל משפחה מקבלת תוספת מהביטוח הלאומי בנוסף למשכורת מהקרן הקיימת. הכתבה ציינה כי המקום צפוי להינטש תוך פחות משנתיים וכי: "תושבי המקום עולים מצפון אפריקה הם קורבנות של חוסר תכנון מרחיק ראות, הזנחה וחוסר אחריות מצד משרדים ומוסדות ציבוריים". הכותבים התרשמו כי תושבי שגב לא סבלו מחוסר תזונה, אולם הנשים היו תשושות מרחב ליחידות (כמו ברוב כפרי העולים) ולבוש התושבים דל. האנשים מודאגים וחסרי תקווה. שגב נהפך "לנקודת סעד - מושב של נתמכים". המוסדות עסקו באלתרם (במקום לערוך תכנית כוללת לשיקום המקום) ונראה שהתעלמו ממנו, כנראה בגלל שאינם מאמינים בעתידו של המקום.

בין הזמנים, הנוף הפראי של המקום משך אליו במאי קולטע. תבואות נזרעו באזור המושב על ידי הקרן הקיימת לצורך צילום הסרט "חות המואביה". הרי הגליל היו אמורים לייצג את הרי יהודה והכפר הנטוש מיעאר היה אמור לעבר שיפוץ ולייצג את בית לחם מימי התנ"ך. בעיתון "חרות" נכתב ב-1 בדצמבר 1959: "מקום זה [שגב] נבחר ע"י יצרני הסרט אחרי חיפושים רבים בגלל יופיו הבלתי רגיל וכן בגלל העדר כל תנועה, כבישים ועמודי חשמל". התסריט עובד על פי מחזה שנכתב על ידי משה שמיר והסרט היה אמור להיות הפקה בריטית-ישראלית. אולם בסופו של דבר, הסרט לא צולם ובמקומו צולם סרט הוליוודי שנקרא "סיפורה של חות" (1960) ובו השתתפו שתי שחקניות ישראליות (אילנה עדן וזיוה רודן).

בשנת 1960 הוסרט במקום הסרט "הם היו עשרה", בין הסרטים הראשונים של הקולנוע הישראלי. חברת הקולנוע "אור רב" הקימה לשחקני הסרט "קיבוץ" קטן. השחקנים ובעלי התפקידים האחרים תפסו 13 יחידות דיר במקום. עמרם אזולאי, שהיה אז ילד, זוכר לטובה את צילום הסרט ביישוב. הרי הגליל הריקים מיישובים והחיים הראשונים של אנשי שגב נראו מתאימים לאנשי ההפקה. בסרט השתתפו כמה מסוכבי הקולנוע בעת ההיא ובהם יוסף "בומבה" צור (1928-1979) ז"ל ועודד תאומי ייבדל לחיים ארוכים (שביט, קול ההתחלוא).

לצורך צילום הסרט הוקם על גבעה בסביבות שגב בית אבן שנועד לשמש "כבית ערבי בודד". חברת "אור רב" הצליחה למצוא קבלן ערבי מפקיעין שביצע את העבודה היטב ובחצי מן המחיר שדרשו קבלנים יהודים והמפקיעים התפעלו ממחירו הזול של הבניין, שבהוליווד היה עולה בהון עתק. הסרט מתאר קבוצה מאנשי "העלייה הראשונה" (שמנתה עשרה, מהם תשעה גברים ואישה אחת) שבאה להתיישב בהרי הגליל. המתדיינים מתמודדים עם הקרקע הקשה, היעדר ידיעות בחקלאות ומחסור במים. היהודים יוצרים קשרים ראשונים עם הערבים, לומדים מהם איך להרכיב מחרשה אך גם מותקפים על ידי הרועים הערביים. בסרט זה, לראשונה, מתמודד הקולנוע הישראלי עם מורכבות ראשית של העימות הישראל-ערבי. (כתבות ב"מעריב" מאפריל 1960; שניצר, הקולנוע הישראלי).

במאי 1960 התברר שוב שלישוב שגב יש מאמצים רבים, אך מצבו לא השתפר... כבר היו בתים, מים, גז ורהוט – ובכל זאת אין משתכנים. שגב טופלה על ידי משטרת ישראל, עיריית עכו ו"אבא ויץ" בעצמו. על פי המלצתו של ויץ באו לשגב בני גרעין "יובלים" מחיפה (שהקימו את יודפת), שתרמו רבות לקידומו של החינוך במקום. ויץ תרמה להקמת גן, מועדון נוער ותלבושת לילדים. עסקניות ויץ מכל רחבי הארץ ואורחותיהן באו לחגוג את פתיחת המועדון במקום. המדריך תורג'מן הסביר לאורחות את מצבו של המקום ובין היתר עלתה האפשרות לשנות את מתכונת היישוב ואולי להפוך אותו לעיירה (מעריב, 8.5.60). גם תקריות לא חסרו בין המדריכים לבין תושבי המקום. במאי גורשו המדריכים מן הכפר על ידי התושבים שלא היו מרצים מחלוקת חבלות שזהותן לא ברורה. כאשר באו המדריכים ב-15 במאי 1960 לקבל את פניו של יוסף ויץ, שעמד להגיע למקום כדי לברר את בעיותיו, יידו בהם אנשי שגב אבנים. אחת המדריכות נפגעה בפניה (חרות, 15.5.60).

במהלך שנת 1960 (כמו בשנים הקודמות) המשיכה הקק"ל בהכשרת חלקות, פריצת דרכי גישה אליהן ונטיעתן. היקפם הכולל של השטחים שנועדו לנטיעה עמד על 420 דונמים. במאי 1961 הגיעו שטחי המטעים ל-750 דונמים בפזור, בעיקר גפנים ושקדים. הנטיעות הושקו בפחים והעישוב התבצע במעדרים.

יוסף עמנואל (מנלה), מאנשי גרעין "יובלים", קיבל על עצמו במאי 1960, על פי פניית המוסדות, לעמוד בראש אגודת התושבים ולנסות לפעול לפתרון הבעיות של המקום. בתחילה דובר לתקופה של שנה, אחר כך הוארכה כהונתו לשנה נוספת ולבסוף נמשכה קרוב לחמש שנים.

במכתב לתושבים ב-24 בפברואר 1961 הוא הסביר כי שמע טענות הן מצד המתדיינים והן מצד המוסדות. המוסדות טענו שהתושבים היו חסרי יוזמה, לא התארגנו ולא פעלו באופן עצמאי להטבת המצב. התושבים טענו לעומת זאת שהמוסדות הזניחו את המקום וקיפחו את תושביו, לא דאגו לתנאי חיים מינימליים ולעתידי של המקום. עמנואל הבין ללבם: "הבנתי את אכזבתכם מן ההזנחה במשך שנים, והבנתי שהאכזבה הזאת אינה מאפשרת לכם להתקשר למקום ולהתמסר לו ולניהול ענייניו. פנית, אפוא, למוסדות ודרשתי מהם לעשות את הצעד הראשון." מנלה הגיע למסקנה שבטענות שני הצדדים יש מן הצדק ולכן הבין שעליו לשכנע את המוסדות לתת את מה שהם אמורים לתת ובאותה עת לעורר את התושבים לפעול. הוא הבטיח למוסדות שכאשר יראו התושבים שחל שינוי – יקומו ויפעלו גם הם. אך חל שיפור ולדבריו של מנלה: "בעוד מספר חודשים לא תהיה שגב שונה ממקומות אחרים; יהיו חשמל, קשר טלפוני; יסללו כבישים; בתי שימוש יוכנסו לבתים; יותקנו תריסים... המקום יתכסה ירק ועצים, ומה שחשוב מכל זה: מתגבשת תכנית ברורה מה יהיה במקום." בגישה אופטימית זו פנה מנלה לתושבים וביקש מהם להתארגן ולקחת על עצמם את האחריות לניהול המקום. במקום מדריך מבחוץ - צריך לקום ועד. מנלה מינה כמה מהוותיקים והפעילים לוועד שתפקידו לערוך בחירות למועצה. כדי לקיים את כל השיחות הנדרשים מן ההכרח היה לאסוף כסף מן התושבים ועמנואל שב וטען שרק אם יפעלו אנשי היישוב בעצמם – יסייע הממשלה והגופים האחרים. מה-1 בפברואר 1961 נדרשו כל התושבים להשתתף בהוצאות החזקת השירותים (כגון מים, חימום, תרבות, סעד,

תברואה ועוד) על ידי תשלום מס מקומי בגודל 5 לירות ועמנאל התריס בפניהם: "לא עוד הכל על חשבון אחרים! גם אתם תתנו דבר מה!". זאת במצב שבו כל התושבים נהנו מעבודה קבועה. עד לאותה עת, לדברי עמנאל, במשך חמש שנים, לא שילמו בעד השירותים. האגרת לחבר מסתיימת במשפטים הבאים: "אי תשלום פוגע במקום ובעתיד! רק המון למלא חובות, ייחנה גם מזכויות. אל תהייה בין המשתמטים!!!" (אצ"מ, אגודת תושבי שגב, יוסף עמנאל (מנלה), לכבוד הח' [החברים] ב[שגב, 24.2.61, kkl5/26857).

ויץ ביקש להכריע את עתידו של היישוב ובכל מקרה ראה רק שתי חלופות אפשריות: חקלאות או עבודה במחצבה. יוסף עמנאל, המדריך שקיבל עליו את ניהול היישוב והכיר את מגבלות המקום ואנשיו, ידע שחוב התושבים לא רצו ולא יכלו להיות חקלאים. לפיכך המליץ להגדיל את היישוב על בסיס ענפי פרנסה כמו מפעלי תעשייה, בית הבראה ולהגדיל את המחצבה. עמנאל הבין שבכדי לתת שיחות סבירים במקום כזה חייבים להגדילו. כמו כן סוכם עם הגורמים המתאימים לשפר את התשתיות בישוב: סלילת כבישים פנימיים, גן ציבורי, מגרשי ספורט והכנסת בתי שימוש לתוך בתי המגורים. היישוב סבל ממחסור במים בקיץ (מכיוון שהצרכה גדלה עם הקמת יודפת והגידול במספר התושבים), אספקת החשמל לא הוסדרה וגם התחברה למקום הייתה קשה. מעל לכל, מן ההכרח היה למצוא מקורות עבודה נוספים כי ויץ הודיע שהקק"ל לא תעסיק בעתיד תושבים שלא יתקשרו בחוזה התיישבות. בנסיבות אלו, קבוצת המייסדים הלכה והתפוררה בגלל העדר טיפול על ידי המחלקה להתיישבות. מכיוון שלא טיפלה במתיישבים, למרות שחתמו על החוזים לפני למעלה משנה, נמנעו אחרים מלחתום על החוזים ולקבל אדמות. כמו כן לא נמשך פיתוח משקי העזר שהיו חשובים במיוחד למשפחות עובדי המחצבה והמפעל ולבעלי משפחות מרחבות ילדים.

בדוח המקיף שחיבר יוסף עמנאל קיימת תמונה מלאה של כל היבטי החיים של המקום. התמונה הכללית אינה נעדרת גם דיווחים אופטימיים, המצביעים על מה שנעשה ולא רק על מה שחסר או מקולקל וכן על רצונם של מוסדות שונים לסייע ולהשקיע בהתפתחותו של המקום. כך, למשל, חלק ניכר ממשקי העזר שהוקמו בהשקעה גדולה (עצי הפרי, ירקות ופרחים) נחרב בגלל העדר טיפול והעדר הדרכה הולמת לתושבים אולם הקן העוסקת במשקי עזר הביעה את רצונה לחזור ולטפל במשקים, אם קק"ל או המחלקה להתיישבות לא יתנגדו לעניין. צרכניה שהייתה במקום ("משביר לעולה") נסגרה עקב הפסדים ובמבנה ששימש אותה נפתחו שתי חנויות: מכולת וירקות, עפות, בשר ודגים - שמצב קשה. במקום סנדר ונהג (שהקק"ל מממנת) שהיה מיועד להובלת אספקה לחנויות, אמבולנס ועוד. הסנדר עצמו היה רכוש "אגודת תושבי שגב". במקום היו גם טלפון ואוטובוס צמוד. אספקת החשמל הייתה על ידי גנרטור המופעל על ידי שניים מהתושבים 5-6 שעות ביום. פעם בשבוע, במוצאי שבת, הקרינו סרט וראוי לקנות מכונת הקרנה ליישוב. אספקת המים למקום סבלה מקשיים מכיוון שמטון המים סיפק מים גם ליודפת; לא היו מדי מים ולכן הבזבז היה גדול; השואב לא היה מאנשי המקום; המשאבה סבלה מתקלות וגם רשת המים הפנימית הייתה במצב גרוע ולכן התבזבזו מים רבים. (אצ"מ, קרן קיימת לישראל מינהל פיתוח הקרקע, יוסף עמנאל, שגב- העברה מן הקק"ל לטיפול המחלקה להתיישבות - בעיות והצעות, 26.2.62, kkl5/26857).

המשבר אליו נקלע היישוב בשנים 1960-1961 באו לידי ביטוי בעיתונות. העיתונים ("מעריב", "דבר", "חרות") דיווחו כי עשרות משפחות עולים, כמחצית מהתושבים, שלא רצו לעסוק בחקלאות, אמורים היו לעזוב את המקום ולעבור לעיריית פיתוח ולמקומות אחרים בארץ. הוועדה הבין-משרדית שהוקמה לטיפול בבעיות הכפר המליצה על סדרת תיקונים, ביניהם התקנת גנרטור חשמלי וחיבור הכפר לקו טלפון עם עכו. עם זאת נראה שהתפתחות המקום נמשכה. 600 דונמים של אדמה חקלאית הועברו לידי שגב וראשוני התושבים קיבלו אדמות חקלאיות. בתחילת ינואר 1961 התיישבה בשגב קבוצת חיילים משוחררים מכל הארץ. קבוצה נוספת של 15 חיילים ומשפחותיהם אמורה הייתה להתיישב במקום במסגרת החלפת האוכלוסייה המקומית באחרת. בינואר 1961 הסתיימה נטיעת כרם שקדים ראשון, בן כ-6,500 שתילים בכ-150 דונם. מטע שקדים נוסף באותו גודל אמור היה להישלם בשנה הבאה. הנטיעה הייתה חלק מפעולה מקיפה של הקק"ל שמעדה להפוך את היישוב ליישוב חקלאי, גם אם מרבית תושביו לא רצו בכך.

בעקבות העברת האחריות על המקום למחלקת התיישבות של הסוכנות היהודית, התנערה הקק"ל מאחריותה להעסיק את תושבי שגב ובנובמבר 1962 נשלחו מכתבי פיטורים ל-30 פועלים. במרץ 1963 כתב יוסף ויץ למנלה שהיישוב היה מיועד למתיישבים חקלאיים ומי שלא היה מעוניין להפוך לחקלאי חייב לעזוב את המקום. הקק"ל, לדבריו, לא הייתה מוכנה לספק לתושבים עבודת דחק (אצ"מ KKL5/28131).

דבריו של ויץ מבטאים את הגורם האחראי לחלק גדול מהכישלון בשגב. ויץ התעקש שהתושבים יעסקו בחקלאות ואילו התושבים לא רצו (ולא יכלו, ברובם) להפוך לחקלאים. גם תנאי המקום לא התאימו לחקלאות כבסיס עיקרי לקיומו של המקום והתושבים הבינו זאת היטב. יתכן שפיתוח העבודה השכירה במקום וניסיון למצוא תעסוקה שאינה חקלאית היו מטיבים עם מצבם של היישוב. התעקשותו של ויץ בעניין החקלאות נבעה כנראה מחזונו ליצור יישוב חקלאי במרחב הגליל והוא לא היה מוכן להשלים עם המצב שנוצר ולגלות גמישות כדי שהיישוב ימשיך להתקיים. כך נוצר מלסוד: התושבים סירבו להיות חקלאים ולכן המחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית סירבה לטפל בהם ואילו הקק"ל לא רצתה להמשיך להעסיקם משום שהעסקה כזו הייתה מיועדת להיות זמנית והזמן תם ולמקום לא היה גורם מטפל שיאחד את כל תחומי הטיפול. בשנת 1963 נותרו רק 59 יחידות מאוכלוסיות מתוך 127 ואלו הריקות הלכו ונהרסו. בתחילת 1965 טיפל יוסף ויץ בסילוק החובות של שגב, עם העברת היישוב לידי המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית.

בינואר-פברואר 1965, לפי הדיווחים ב"דבר" וב"מעריב", נמצא שגב בתהליך של פירוק ונסיגה. משפחות רבות נטשו ויותר ממחצית הנותרות עסקו בהעברת מקום מגוריהן ליישובים אחרים. 18 מתוך 30 משפחות הודיעו על כוונתן לעבור לדימונה, אשדוד, נהריה ועוד. המשפחות הנותרות חתמו על החתיבות להישאר ולעסוק בחקלאות. לרשות המתיישבים עמדו 400 דונם מטע, 500 דונם זיתים, 800 דונם פלחה ו-300 דונם שקדים. הסוכנות היהודית והמוסדות המיישבים האחרים דנו בהפיכת שגב ליישוב חקלאי בן 60 יחידות דיו. בין הסיבות לעזיבה נמנו העדר דיוך נאות, קשיי פרנסה, בעיות חברתיות, בדידות (באזור המוקף בחמישה כפרים ערביים), העדר חשמל במשך מרבית היממה, רמת החינוך (חמש מורות חיילות מלמדות ולעיתים תכופות הן נעדרות ובשל כך מושבתות כיתות שלמות). מנהלת בית הספר במקום הייתה חיילת בת 20. בשנת 1964 התנהלו הלימודים תחת שמירה של המשטרה. המורות סבלו מבידוד קשה במקום. מצב גן הילדים היה חמור במיוחד. 20 מתוך 30 המשפחות במקום נתמכו על ידי הסעד. כל תושבי המקום, פרט לאחד, היו יוצאי צפון אפריקה. 12 המשפחות שהחליטו להישאר במקום הקימו אגודה שיתופית וכן התכוונו להפוך את שגב למושב חקלאי. שאול עזרא, בן 30, נשוי ואב לשלושה ילדים, היה בין אלו שהחליטו להישאר במקום. עזרא האמין בעתידו של המקום: "למקום הזה צפוי עתיד גדול. כאן יהיה פעם מרכז לכל כפרי הסביבה. אולי יקום כאן, אפילו, בית הבראה גדול" (עמנאל הראובני,

היחסים עם אנשי יודפת

ראשוני יודפת התחילו את דרכם בגליל בשגב. מחוות דושן עבר גרעין "יובלים" שהקים את יודפת לשגב. חברי הגרעין נסעו לשגב באוטובוס וכל חפציהם נערמו במשאית אחת. הם קיבלו כמה דירות ובאחת מהן נמצא המטבח. לתושבי שגב היה "מקווה", אותו הפעילו לקראת שבת ולשם הלכו כדי ליהנות ממים חמים. בזמן שנמצאו בשגב עבדו בנטיעת יערות הקק"ל. המכסה היומית הייתה 100 עצים ליום לִבְן ו-80 לבת. בהיותם בוגרי בתי ספר תיכוניים בחיפה ובהם בית הספר הריאלי העברי, השתלבו בהוראה. כאשר הוקמה יודפת, נמשכו יחסי הגומלין. מים וחשמל הגיעו ליודפת משגב. מתיישבי יודפת שלחו את ילדיהם לגן הילדים בשגב.

היחסים בין אנשי שגב לאנשי יודפת נערכו עקב הסכסוך על הקרקעות באדמת המישור. בנובמבר 1965 פרצה קטטה המונית בין המתיישבים משני היישובים על רקע עיבוד אדמות שכל צד טען לבעלות עליהם. החלוקה בגודל 200 דונם נמצאת בלב בקעת שעב. בשלוש השנים שקדמו לעימות נחרשה האדמה, נזרעה ונקצרה על ידי מתיישבי שגב, לפי חוזה שלהם עם הסוכנות היהודית. הקטטה פרצה כאשר מתיישבי שגב הגיעו עם שני טרקטורים כדי להתחיל בחרישה בהתאם לחוזה שחתמו עליו עם הסוכנות. מתיישבי יודפת מנעו מהם לחרוש את הקרקע בטענה כי החלוקות הוחכרו להם על ידי מנהל מקרקעי ישראל, מאחר שמתיישבי שגב, כך טענו אנשי יודפת, החכירו חלק מהשטח לערביי הסביבה שעבדו את הקרקע והתחלקו ברווחים עם אנשי שגב. אולם אנשי שגב טענו כנגדם שלא היה כל בסיס לטענות אלה וכי עיבוד את הקרקע בעצמם. אנשי שגב גם טענו כי זו הייתה החלוקה הטובה ביותר שברשותם ואם יקחו אותה מהם- ממה יתקיימו? בקטטה נפצעו ארבעה קל"ו-19 נעצרו. באותה שנה נמצא פתרון זמני שאפשר לאנשי שגב לעבד את הקרקע אך הסכסוך שב והתחדש בשנת 1966. גם בשנים הבאות הוסיף הסכסוך להעכיר את היחסים בין יודפת לשגב (מעריב, 23.11.65, 24.11.65, דבר, 24.11.65).

שגב - התנועה להפצת התורה (1965-1980)

עיתון הארץ (12.4.65) דיווח בחודשים הראשונים של שנת 1965 כי רוב המשפחות נטשו את המקום, ונשארו רק 12 משפחות. לשגב הגיע גורם חדש: התנועה להפצת התורה. בתחילה הקים הרב בן-דוד, שעלה מפרס בשנת 1950 והשתייך לתנועה להפצת התורה, ישיבה במבנה נטוש בעיירה שלומי. בהדרגה התברר שהמבנה קטן מדי. מספר התלמידים עמד על 25, ביניהם בחורים שרצו להינשא ולא מצאו דיור בשלומי. נודע לו שבשגב נמצאו כמאה בתי ריקים. הוא פנה לסוכנות, למשרד הפנים ולגורמים נוספים במטרה להקים בשגב את המרכז התורני שלו. המוסדות קיבלו את הרעיון והבטיחו את עזרתם. משרד הפנים הקציב סכום ניכר לשיפוץ הבתים. חברת עמידר העבירה כמה מבנים לידי הרב בן-דוד והוא אמר היה לעבור עם חלק מתלמידיו משלומי לשגב, כאשר כוונתו הייתה להפוך את שגב למרכז הרוחני של הגליל המערבי. במקום אמורה הייתה לקום ישיבה עם פנימייה והכוונה הייתה להביא למקום משפחות שתהיינה מוכנות לעבד את המשק החקלאי הקיים. חלקן יפתחו ענפי מלאכה ואחרות יעסקו כחוצצים. נמסר שגם עשר משפחות מקומיות שעבדו במחצבה הביעו את נכונותן להתחבר ליישוב הדתי שעמד לקום במקום. כל הגורמים, כולל הרחוקים מהדת, הסכימו לתוכנית מכיון שסבב שכן היישוב יוכל לעמוד על רגליו. הערבים השכנים, כך סברו, יעריכו יותר יישוב דתי. בדצמבר 1967 מסר "מעריב" שוועדה מיוחדת שהוקמה בראשותו של הממונה על מחוז הצפון, ישראל קניג, ובה חברים נציגי משרדי העבודה, השיכון, המסחר והתעשייה והסוכנות היהודית, נקטה בצעדים לחיזוק ולהרחבת שגב. הוועדה דנה באפשרויות לבסס את היישוב על ידי יצירת מקורות תעסוקה: מפעל, הגדלת המוסד החינוכי (ראה להלן), הקמת בית הבראה לנפשים דתיים ומפעל לתשימי קדושה. הקבוצה הדתית שהתיישבה במקום בראשותו של הרב בן דוד (ובה אברכים) הקימה במקום מוסד חינוכי ובו למדו 200 בנים ובנות. כמו כן נוספו ליישוב 10 משפחות הקשורות אל המוסד.

בשלהי 1969, כך עולה מהעיתון "דבר", הוסיף והחמיר המצב החברתי. במקום נמצאו רק שבע עשרה משפחות ושלוש מתוכן עמדו לעזוב. הכתב שביקר במקום מסר שלמרות שהמצב הכלכלי השביעי רצון, האנשים ביישוב לא היו שבעי רצון. בבית הספר הממלכתי דתי למדו בסך הכל שמונה עשר ילדים בחמש כיתות. עקב מיעוט התלמידים, צורפו כל שתי כיתות לכיתה אחת ואילו תלמידים מכיתות ו' ו-ח' נשלחו לעכו. חלק מהמשפחות סירבו לשלוח את ילדיהן לבית הספר בטענה כי רמתו לא הייתה טובה. במקום נמצאה רק צרכנייה אחת שהייתה פתוחה בשעות אחר הצהריים לחלוקת חלב ולחם. על פי תיאורו של הכתב, המציאות ביישוב עגומה מאוד ורק הפנימייה החרדית, בה למדו 35 בנות ממקומות שונים בארץ, תפקדה. הכתב גם ציין כי כל התושבים במקום היו עולים מצפון אפריקה למעט תושב אחד "מוצא איחפי" שהשתקע במקום לאחר שנישא לאחת מבנותיו (דבר, 9.9.69).

למרבה הצער, החומר הארכיוני הנוגע לתל"ת אינו זמין עד היום בגנזך המדינה והתיקים נמצאים במשטרה. על מנת להתחקות אחרי המשך קיומו של היישוב ועל מערכת היחסים בין משפחות התל"ת למשפחות הוותיקות ראינו דן סבר את זקינו מדר (ראה את סיפורו בפינט לעיל). זקינו היה חבר בוועד והיה עד בעצמו למאורעות. לדבריו של זקינו, בתחילה היחסים בין אנשי שגב לבין אנשי התל"ת היו טובים. לאחר זמן קצר נערכו היחסים משתי סיבות עיקריות: מאבק על המשאבים שהגיעו למקום ממשרדי הממשלה והבדל באורחות החיים. משפחות התל"ת ראו בהתנהגות הוותיקים סטייה מאורח החיים היהודי בלבד, תפילה, קיום המצוות ולימוד התורה.

הדברים הגיעו להתגרויות ואף לתגרות ידיים. גם איש המשחות מול הגורמים הממלכתיים גרם לחיכוכים. משנת 1965, נתנו הסוכנות ומשרד הפנים את הסמכות המקומית למזכיר התל"ת שהיה גם מזכיר היישוב. תפקיד זה אפשר לממלא אותו להפנות משאבים בהתאם לנטיית לבו וכך הרגישו המשפחות הוותיקות שהן מקופחות לעמת אלו של התל"ת. הייתה הרגשה שמשרד הפנים משתמש בשגב כצינור להעברת כספים

לישיבות. התושבים התלוננו על כך ונפתחה חקירה בעניין. לדבריו של זקין החקירה שנפתחה שיבשה את העברת הכספים והמקום הופלה לרעה על ידי משרד הפנים. העובדה שתיקי העמותה עדיין שמורים במשטרה מעידה כי היה בסיס לחשדות שחייב ערכת חקירה.

לתל"ת היו במקום מתיבתא (בית ספר לילדים בגיל חטיבת הביניים שבו למדו כ-20 תלמידים), אולפנה (לבנות בגיל תיכון שבה למדו כ-30 בנות) וישיבת אברכים (שלמדו בה כ-20 אברכים). ב-1965 פיטרה הקק"ל פועלים מקומיים והביאה אחרים ממקומות מרחקים יותר. לתל"ת היו כעשר משפחות שגרו במקום ומדריכים שעבדו במשך היום אך לא גרו בו.

ההידרדרות של שגב נמשכה בשנות השבעים ומוסדות המדינה פעלו לפירוקו. העיתון "דבר" דיווח בפברואר 1972 כי מנהל מקרקעי ישראל החליט לקחת שטח של 300 דונם זיתים שתושבי שגב החזיקו בו שנים רבות ולהעביר לתושבי הכפרים הסמוכים - עראבה, שעב, דיר חנא וסכנין. ברשות תושבי שגב 200 דונם פלחה וניתנה להם האפשרות לבחור האם לוותר על שטח הזיתים או על הפלחה. מכיון שהם התנגדו למסור את שטח הפלחה, החליטו לקחת מהם את הזיתים. תושבי שגב אמרו שלא יהססו לפעול באלימות אם הזיתים יוחזרו לאחריהם. התושבים דרשו להכיר ביישוב כיישוב חקלאי, לשבצו בתחום של מועצה אזורית או שינוהל איתם משא ומתן אם יוחלט לפרק את היישוב - כדי למצוא פתרון הולם. ("כפר שגב בסכנת חיסול", דבר, 24.2.72).

זקין מספר כי ב-1973 הפגינו כ-35 משפחות משגב מול הכנסת. השביתה ארכה כעשרה ימים והתושבים דרשו הפרדה בין מתיישבי התל"ת והמשפחות הוותיקות. חברת הכנסת דאז, שולמית אלוני ז"ל, ייצגה את עניינם במליאת הכנסת. ידיעה מהעיתון "דבר", מה-19 ביולי 1973, מאשרת את הזיכרון של זקין. בכתבה מדווח על שביתה שבת של המשפחות הוותיקות משגב, כעשרים במספר, מול הכנסת במחאה על הכנסת משפחות חרדיות מהתל"ת לבתים הריקים. במקום 120 בתים, חבם ריקים וחברת עמידר החכירה את הבתים שהתרוקנו לתל"ת. תושבי שגב התנגדו בטענה שכל הבתים הריקים יהיו דרושים לדור המשך. לדעתם, לא היה מקום למושב שגב ולתל"ת באותו ישוב ועל המוסדות להחליט מי יישאר במקום.

ב-1973, לדבריו של זקין, התנהלה תהליך שבו הוציאו אנשים מבתיהם וסילקו אותם מהישוב. הגורמים שביקשו לפרק את היישוב נהגו להביא טרקטורים, ללא הודעה מוקדמת, בליווי משטרת גדול, להוציא את החפצים מהבתים ולהרוס את הבתים. בשנת 1975 המשיך תהליך הפינוי. המנהל נתן כשמונים אלף דולר לכל משפחה שתעזוב. קודם הרסו את הבית, אחר כך נתנו כסף למשפחה וזו עזבה את המקום.

מתיאורו של זקין עולה שמגמת המוסדות משנת 1965, שבה הגיע גרעין התל"ת, הייתה לפנות את המשפחות משגב. השיטות היו מגוונות: לחץ כלכלי, הצעת חלופת מגורים במקום אחר וגם פינוי בכוח. המוסדות, אם ללמוד באופן עקיף מהיחס למשפחות שגב מאמצע שנות הששים, התייאשו מהאפשרות שהמקום יוכל להיות ישוב ככל הישועים.

בשנת 1975, עקב החרפת הסכסוך עם אנשי התל"ת, החרפו 11 מתוך 18 המשפחות שנשארו בשגב את מחאתן. בני 11 המשפחות החזיח את תעודות הזהות שלהם למשרד הפנים ואת פנקסי המילואים למשרד הביטחון. הם פרסמו גילויי דעת שקראו למוסדות הממשלה לשקם את שגב ולפתח במסגרת התוכנית ל"יהוד הגליל". על פי גילוי הדעת, אנשי התל"ת קיבלו בחכירה את היישוב שגב על מבני הפנינים - 120 יחידות דיור ומבני ציבור - תמורת דמי חכירה של לירה אחת. שבע המשפחות הנספות היו מרחבות ילדים ונזקקות סעד ונתרו במקום רק בגלל שלא נמצא להן מקום אחר (דבר, 25.6.75).

ביולי 1975 פרץ סכסוך בין הוותיקים לבין אנשי התל"ת בגלל כוונת אנשי התל"ת להביא קייטינים למחנה קיץ. יו"ר ועד וותיקי שגב משה גורדון הסתתר עם חבריו ביער מפני המשטרה ומאחר שאנשי התל"ת הפרו את ההסכם עימו, החליטו אנשי שגב הוותיקים לצאת למלחמה נגד התל"ת. על פי הדיווח העיתונאי הם איימו כי יתקפו את אנשי התל"ת וכי אם המשטרה תחפש אחריהם ביערות - יעלו את היער באש (דבר, 21.7.75).

אנשי שגב שכבו מתחת לגלגלי המשאית שהביאה את הקייטינים והמשטרה נאלצה להתערב ולחלץ את אנשי שגב מתחת לגלגלי המשאית. ביניהם היו כמה מחברי ועד הכפר. אנשי שגב טענו שקיום הקייטינה היה ניסיון של אנשי התל"ת ליצור עובדות חדשות לפני שיתפרסם הדוח של משרד הפנים. 15 מהוותיקים נעצרו וח"כ בעז מואב סיכם עם משטרת סכנין על שחרורם. הושג הסכם לפיו אנשי שגב הוותיקים לא יתנגדו לקייטינה ואילו אנשי תל"ת ימנעו מיצירת עובדות חדשות (דבר, 25.7.75). שקט מתוח השתרר במקום ושני הצדדים הסבירו את טענותיהם במסיבת עיתונאים בחיפה. נציגי התל"ת הדגישו כי פעולתם הייתה מכוונת לטובת אנשי כל הישוב וכי המשבר פרץ לאחר שעובדה תוכנית ליישב במקום משפחות מארה"ב. שמונה מהן הגיעו לארץ ו-30 משפחות נוספות המתו בארה"ב להשלמת המגורים. נציגי התל"ת, צבי ענבר, הציגו עצמו כקצין מילואים בצה"ל שחזר בתשובה (דבר, 24.7.75, 27.7.75).

מאוגוסט 1975, נאלצה המשטרה לשמור על נכחות קבועה בשגב כדי לשמור על אנשי התל"ת בגלל נזקים לרכוש ופציעת צעיר בן 16 (דבר, 25.8.75). נציגי ועדת הפנים של הכנסת הגיעו לשגב ב-19 באוגוסט כדי לשמוע את טענותיהם של שלושת הפלגים היריבים במושב. חברי הוועדה היו בן-ציון קשת (חבר כנסת מטעם הליכוד, סגן יו"ר הכנסת וחבר ועדת הפנים), בעז מואב (חבר כנסת מטעם רצ, שותפה של שולמית אלוני ז"ל) ואברהם ורדיגר (חבר כנסת מראשי פועלי אגודת ישראל). הם סיירו במקום ושמעו את הטענות של שלושת הפלגים בנוכחות אנשי הסוכנות היהודית בגליל, משרד הפנים, אנשי עמידר ונכחות מתוגברים של משטרת ישראל. אנשי התל"ת הפיצו חוברת שכתרתה "מגדל אור חדש בגליל". בחוברת הם טענו כי המושב נמצא בחסות ובעלות התל"ת. על פי החוברת כוונת התל"ת להקים בשגב מרכז אזורי שבו יתקיימו 400 משפחות עם רשת מפעלי חינוך ותעשייה. וותיקי שגב הביעו את עמדתם - התנגדות למסירת בלעדיות על הכפר ונכסיו לתל"ת. אנשי הקבוצה השלישית היו מעוניינים לעזוב את המקום בגלל השתלטות האברכים (דבר, 20.8.75). באוקטובר נמסר כי משה גורדון, יו"ר וותיקי המושב שגב, הותקף על ידי שלושה אנשים ונפצע בראשו. הפציעה הייתה על רקע הסכסוך בין אנשי שגב לתל"ת (דבר, 14.10.75).

בשלהי שנות השבעים נמשך הרס הבתים על ידי הסוכנות היהודית, למרות התנגדות המתיישבים. גרעין של 12 משפחות נותר במקום וכן ישיבה עם 15 תלמידים וחמש משפחות שהתפרנסו מהוראה בישיבה. הסכסוכים שהיו בין אנשי המושב לתל"ת בעבר פסקו. אנשי המושב פנו בין היתר לראש הממשלה מנחם בגין וביקשו את עזרתו, אך לא נעם. אלו שפנו הביעו את כעסם על מנהל מקרקעי ישראל, הסוכנות היהודית ומשרד הפנים מכיון שהפיצו שהוצעו להם היו נמוכים ולא הספיקו לרכישת דירה במקום אחר. באותן שנים, מיולי-אוגוסט 1975, החלה לפעול קבוצת משפחות מעובדי רפאל להקמת יישוב באתר של שגב.

הקמת עצמון

נראה שגם דרכם של מייסדי עצמון לא הייתה סוגה בשושנים, אם כי מסיבות אחרות. שמונה שנים חלפו מראשית ההתארגנות של הגרעין הראשון ועד שנכנסו המשפחות הראשונות לבתי הקבע באתר היישוב. אמנם עמדו לרשותם יתרונות חשובים. היו אלה ימיו האחרונים של "המשטר הישן" (מחנה הפועלים-שמאל) ותחילת עלייתו לשלטון של הימין, בעקבות משבר מלחמת יום הכיפורים. אם כי עדיין הפקידים המשיכו "לגרור" את העניינים בדרכם – בכל זאת הייתה רוח חדשה ו"הליכוד" שזה עתה עלה לשלטון ראה את הדברים בצורה שונה וביקש להוכיח את יתרונותיו לעמת מי שקדם לו. אולם מעבר לעיתוי, החברים שהתאגדו במסגרת הגרעין המייסד (בניגוד לעולים שהקימו את שגב), היו שורשיים ("צברים"), משכילים, דעתנים, שייכים לממסד הביטחוני (החזק מבין כל המערכות בארץ אז והיום), רוטטים בדיבורם בכתב ובעל-פה, מסורים לרעיון ועם נגישות גבוהה לתקשורת ובעלי יכולת לדבר כשווים אל שווים עם פקידי המדינה והפוליטיקאים. אולם בכל זאת, למחת כל היתרונות האלה ולמרות שהאידיאל שבשמו פעלו (חיזוק ההתיישבות היהודית בגליל) היה מקובל על דעת החברה הישראלית מקצה לקצה- סבלו אף הם מסחבת אין-סופית וביחוקרטיה, עד שהצליחו והקימו יישוב באתר שבו קם בעבר המושב שגב. מאבקם מהקמת הגרעין ועד הכניסה לבתי הקבע באתר היישוב ארך 8 (!) שנים.

בשנת 1975, יזמו כמה חברים, חובם אנשי רפא"ל, את הקמתו של היישוב ובוליו-אוגוסט 1975 כלל הגרעין המייסד כ-30 משפחות מעובדי רפא"ל, ששאפתם הייתה להקים יישוב באזור שגב שבגליל. בהדרגה התפתח הגרעין למאה משפחות. ב-25 באוגוסט 1975 כתבו זאב שביט (עצמון) ועקב ליכטר (יובלים) אל פרופ' רענן ויץ, ראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות (בנו של יוסף ויץ, שהקים את שגב): "אנו קבוצת אנשי מחקר, מהנדסים וטכנאים העובדים ב-"רשות לפיתוח אמצעי לחימה" (רפא"ל) שבאזור חיפה. התגבשה בקרבנו קבוצה הולכת וגדלה, שמטרתה לשלב עבודתה ברפא"ל עם תוכניות הממשלה והסוכנות ליישב את הגליל. איננו חאים עצמנו כקבוצה המיועדת להצטרף ליישוב קיים או להרחיב (כגון: מעלות, כרמיאל), ברצוננו להקים מסגרת עצמאית וייחודית: טהורה מבחינה חברתית ואקולוגית בעלת אופי כפרי ומטופח. אנו חאים את אזור שגב כמתאים לנו לצורת ההתיישבות ומתחזקת דעתנו לצאת לשם כדי לאזן את הרוב הערבי שבאזור". למכתב מצורפת רשימת חברי הגרעין באותה עת. מדובר ב-29 משפחות כמעט כולן עם ילדים.

נציגי הגרעין הופיעו בוועדת הפנים של הכנסת בראשות ח"כ שושנה ארבל אלמוזנינו ב-9 בספטמבר 1975 והוועדה המליצה על שילוב הגרעין בשגב בהקדם. יש לציין כי דווקא חברי כנסת ממפלגת העבודה, תושבי הצפון, תמכו בהקמת היישוב בשגב למרות שקבוצת 30 המשפחות הראשונות לא השתייכה לאף תנועה פוליטית. ביניהם יש לציין את ח"כ אברהם גיבלבר ז"ל מקיבוץ אפק וח"כ יצחק קורן מגשר הזינו. מיעוט היישוב היהודי באזור שגב הוא שהניע אותם לתמוך בצורת ההתיישבות החדשה, ביודעם כי קבוצת חדשות, עצמאיות, התעורר לעלייה להתיישבות, כדוגמת העלייה של קבוצת אנשי רפא"ל למעלות.

באותה עת המחלקה להתיישבות לא ראתה בעין יפה התיישבות באזור מבודד ללא שני מרכיבים עיקריים: הקמת תשתית כלכלית להתפתחות המקום והשתייכות לתנועה מיישבת. הגרעין המייסד חלק על דעתה של המחלקה להתיישבות מכיוון שאנשיו טענו כי לעצם הקמת התשתית למגורים ותחבורה במסגרת היישובים, יש ערך רב ואין כל הכרח שיעבדו ביישובים. מספר המשפחות שנרשמו למגורים גדל ל-350, חובם אנשי רפא"ל. הנהלת רפא"ל תמכה ברעיון וניסתה לעזור ולקדם את הקמת היישוב ולשכנע את אנשי המחלקה להתיישבות ואת אנשי משרד הביטחון. חברי הגרעין הפעילו לחצים על הסוכנות היהודית באמצעות כלי התקשורת ואישי ציבור. הם פנו לראש הממשלה יצחק רבין ולשר המסחר והתעשייה חיים בר-לב וניסו לשכנע כי הקמת היישוב לא דרשה תשתית כלכלית וכי מקום עבודתם היה מובטח, ברפא"ל ובאזורי התעשייה במפרץ חיפה. השר בר-לב לא היה מוכן להתנות הקמת היישוב באזור בהצטרפות לתנועה מיישבת כלשהי ושלח את עוזרו ללמוד את הנושא. שליחו, יהודה אזר, ומי שמונה לקידום "הוד הגליל" סיעו בקידום הרעיון אך למעשה לא הצליחו לשכנע את המחלקה להתיישבות ואת השר ישראל גלילי שעמד על כך שהגרעין יצטרף לתנועה מיישבת. ב-30 בינואר 1976 התפרסמה כתבה גדולה ב"מעריב" וב-12 במאי 1976 פנו ליוסף אלמוגי שהיה יו"ר ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית בשנים 1976-1978.

בתקנון ("גרעין רפא"ל להקמת יישוב – קהילה באזור שגב, צביון, עקרונות ופחגרמה", סיון תשל"ו – יוני 1976) הגדירו המייסדים את זהותם העצמית ואת ייעודם הלאומי. המסגרת החברתית סביבה התלכדו היא משפחות עובדי הרשות לפיתוח אמצעי לחימה ומשפחות נוספות שאופיין דומה. המטרה היא להקים יישוב שיאפשר מסגרת חיים ייחודית לאוכלוסייה עצמאית, משכילה ומודעת היטב לשיאפיותיה ולחשיבותה לחברה הישראלית. להתיישבות מניעים לאומיים בחרים ובהם אכלוס הגליל ויצירת הווי של חיים פשוטים וערכיים, בניגוד לחומרנות ולניכור שזיהו המייסדים בערים הגדולות- כלומר, במציאות ממנה ביקשו לצאת אל מקום אחר. היקף היישוב הוערך בסדר גודל של 200 משפחות והמבנה החברתי שנקבע היה אגודה שיתופית שבה חברות כל המשפחות. השירותים ביישוב עצמו יהיו מצמצמים ביותר כאשר עיקר השירותים יהיו במרכז האזורי. להלן מן ההקדמה:

"אנו- משפחות גרעין "רפאל", התגבשנו בראשית דרכנו מקבוצה של משפחות עובדי הרשות לפיתוח אמצעי לחימה של משרד הביטחון, במטרה להקים יישוב חדש, בעל צביון מיוחד, המושתת על צורת התארגנות חדשה, שתאפשר לנו לקיים במקום מסגרת ייחודית ועצמאית, בעלת אופי חברתי מיוחד, מניעים אסתטיים וערכיים ובמותאם להרכבו האנושי של הציבור שלנו, אשר רובו הגדול מורכב מטכנאים, מהנדסים, עובדי מחקר ואחרים ברפא"ל וממשפחות מחוץ לרפא"ל בעלות צביון דומה. רובנו ככולנו, גרים היום באזור חיפה רבה [רבתי], ואנו מצביעים על רצון לעזוב את הכרך וללכת אל יישוב קטן, בעל אופי הומוגני וראיית מגמות זהה, אשר יאורגן מן הבחינה החברתית כקהילה, בעלת מעורבות חברתית אינטנסיבית ומגע אישי קרוב, מושתת על עקרונות של עזרה הדדית ועל כיבוד עצמאותם של התא המשפחתי ושל החיים הכלכליים והמקצועיים של חברי ציבור משפחות הגרעין – חברה, שמעצם צביונה יוצרת אקלים המטפח את הפרט והמעודדת שילוב ביבור. אנו חאים בצורת התארגנותנו אלמנט חשוב המייחד אותנו והיכול לתרום גם מן הבחינה הלאומית, בעיקר בשטחים הבאים: - יציאה מן המסגרת העירונית אל הגליל המשווע לאכלוס; - יצירת תנאים חברתיים הנוחים לשירוש מנהגי החומרניות הראוותנית, הניכור וההתנתקות המכרסמת מן התרבות העברית, הקיימים

בערים הגדולות; תנאים שיביאו, כך אנו מקווים, לשיפור פני החברה בישראל;
- השתלבות במסגרת אזורית באזורים המיועדים לאכלוס ע"י הפעלת הפוטנציאל החברתי והמקצועי האזור בתוכנו, לשם תרומה לאזור ושיפורו;
- כוח המשיכה הרב הטמון ביישוב כגון זה שלנו, שמשלב תדמית פיסית נעימה (בתים חד-משפחתיים מוקפים בחצר מגוננת וטובלים בירק) עם הבטחה לחיי קהילה חברתיים, ולו רק מעצם אופיים של האנשים שיתקבלו למקום.
עדות לכוח משיכה זה אנו מוצאים היום בפניות הרבות שבאות אלינו מכל קצוות הארץ. אנו משוכנעים גם כי ישוב במתכונת כזו ידבר אף – ואולי בעיקר – אל ליבם של עולים מארצות הרווחה, המבקשים לשלב בהגשמה הציונית גם אתגר חברתי".

ב-15 ביוני 1976, בניגוד לדעתו של רענן ויץ, החליטה המחלקה להתיישבות, כי תפעל להקמת הגרעין באזור שגב. החלטה זו באה לאחור שאנשי הגרעין יחד עם הנהלת רפאל הצליחו להשיג אישור להקמת מפעל יצור של רפאל על שטח אש 117, לימים 'לשם'. בהחלטה זו התממש התנאי הראשון של המחלקה להתיישבות – הקמת תשתית כלכלית, גם אם לא ביישוב, הרי לפחות בקרבת מקום. התנאי השני התממש בעצם ההצטרפות לתנועת המושבים. כך נסללה הדרך לקבלת האישור להקמת הישוב. בעקבות דיון אצל השר גלילי ואחרי שהושגה הסכמת הסוכנות, הגיעה הודעה רשמית כי המדינה מאשרת עקרונית את הקמת הישוב באתר שגב. המחלקה להתיישבות הגמישה מעט את עמדתה בכך שהייתה מוכנה להכיר במפעל של רפאל כתשתית כלכלית לאו דווקא של הישוב עצמו, אלא כמנוף כלכלי לאזור. זאת בניגוד לדעתו של רענן ויץ שעדיין דגל ברעיון של הקמת תעשייה לישוב. הגרעין הצטרף לתנועת המושבים מתוך הבנה כי זו הדרך היחידה לקבלת אישור, אך יחד עם זאת הייתה הבנה מול התנועה, אשר בראשה עמד אריק נחמקין, כי יהיה זה ניסיון משותף של שני הצדדים (התנועה והגרעין) להקים יישוב חדש מסוגו שבו הקמת התעשייה תצא לפועל ביזמת המתיישבים ולא מתוך כפייה מבחוץ. התקציב להקמת היישוב אושר ביום האחרון לכהונת ממשלת המערך (16 ביוני 1977) ומכאן ואילך, בעקבות המהפך בבחירות, עלה לראשונה בישראל שלטון המבוסס על "הליכוד".

ב-18 בינואר 1977 אישרה ועדת השרים להתיישבות את תחילת תכנון היישוב "שגב ה" המיועד לגרעין רפאל. ל. בישיבה ב-19 באפריל 1977 הוסמכו יו"ר הוועדה שרי החקלאות והשיכון והמחלקה להתיישבות לכלול את שגב ה' ברשימת היישובים שהוקצבו לביניה כבר בשנת 1977, אם יחול עיסוב בהקמת יישוב מתוך היישובים שכבר נקבעו לאותה שנה.

בחוזר מספר 14 מה-8 מרץ 1977, שנשלח לחברי הגרעין, עדכנו הפעילים כי לאחר שקיבלו מ-170 משפחות תשובות חיוביות בדבר ההצטרפות לתנועת המושבים, פנה הוועד לתנועה והתנועה אכן קיבלה את "גרעין רפאל לאזור שגב". במקביל, הוקם הגוף שיתפתח בעתיד לאגודה ההתיישבותית ואחר כך גם ליישוב עצמו. לראשונה נקבע השם עצמו: "שם האגודה הזמני: עצמון – מושב עובדים להתיישבות תעשייתית וחקלאית בע"מ". השם עצמו נבחר זמנית [ההדגשה במקור] מתוך רשימת 35 השמות שהוצעו עד היום, לצורך רישום בלבד. השם מזכיר את הר עצמון, הנמצא בקרבת מקום, אשר נודע כמקום אליו נמלטו מורדים מכפרים שכנים בימי "המרד הגדול" ובו נלחמו נגד הרומאים. חברים התבקשו להציע שמות נוספים ליישוב הקבע. הייתה התקדמות ניכרת בקביעת המיקום. נבדקה אפשרות להקמת היישוב במקום המוחק שני קילומטרים בלבד ממחצבת "נשר" שתוכננה בין תמרה לקפול, ובעקבות הבדיקה החליט הוועד לברר אפשרות להרחיק עוד יותר את המקום המתוכנן.

התקבל גם מכתב מאגף תכנון של צה"ל לפיו שוחרר להתיישבות "שטח 5" (נקודת גובה 340, כיום רקפת), בשכונת לגבעה עליה הוקם המושב שגב. לאחר אישור אגף התכנון, פנה הוועד בעניין זה למשרד הביטחון. כמו כן החלה לפעול ועדת קליטה פנימית שכללה את נציג מחלקת ההתיישבות, סוציולוג ("במעמד מיעוץ"), נציג התנועה ונציג הוועד. תהליך הקבלה היה אמור לכלול שיחה להיכרות ובדיקת התאמה ליישוב אחר כך ראיין ובדיקה במסגרת "הדסה". ועדת הקליטה הפנימית אמורה להפנות את המועמדים לוועדת קבלה חיצונית. על פי התכנון, במשך חצי שנה אמורת היו לעבור את התהליך 200 משפחות. מספר משפחות זה נתפס גם כגודל מיטבי של היישוב (ראה בהמשך). הוקמו שלוש ועדות: חינוך, תרבות ובידור. אנשי עצמון צרפו באופן רשמי לגוש היישובים שעמד לקום במסגרת המועצה האזורית נעמן ונציג של הוועד נקבע למועצה זו. בחוזר ציון שאחד מחברי יעד מונה ל"מְרָקָז גושי". חברי יעד עדיין נמצאו במחנה הזמני ביביר (עד להקמת היישוב באתר הנכחי בשנת 1979) וזו הייתה ראשית דרכו של אריק רז במישור השלטון המקומי. בשנת 1982 מונה לראש המועצה האזורית משגב, עם הקמתה. חברי וועד עצמון באותה עת היו עוזי אפל, אבנר אפרת, דני גסקו, יעקב ליכטר, בני מוסנזון וזאב שביט. בסיום החוזר הזמנתי החברים לפגישה באולם "ביתנו" בחיפה לפגישה עם מר שמעון רביד, מנהל חבל הצפון במחלקה להתיישבות. החברים התבקשו שלא להביא איתם ילדים. (גרעין רפאל לאזור שגב, י"ח באדר תשל"ז, חוזר מס' 14).

לאחר המהפך, ביולי-אוגוסט 1977 נפגשו כמה מאנשי ועד הגרעין עם חברי גוש אמונים. ב-26 בספטמבר 1977 נפגשו עם ראש הממשלה מנחם בגין וגם פנו פעמיים לאריאל ('אריק') שרון, שהיה שר החקלאות ופעל בנחישות להרחבת מפעל ההתנחלויות ביהודה ושומרון ולהקמת המצפים בגליל. לאחר פעילות מתמדת במשך למעלה משנתיים וחצי, תוך גידול הגרעין עד ל-350 משפחות (מעין-גדי עד כפר גלעדי) ותוך זירוז ולחץ על המוסדות, בזמן שאנשי הגרעין מבצעים בעצמם את הפעולות שהמוסדות היו אמורים לעשות (שחרור שטחים ע"י מערכת הביטחון, תכנון, תקנון, מיפוי שטחים וכו') - התברר שהם עדיין נמצאו בנקודת ההתחלה ואפילו מקום לא נקבע עדיין. מצב עניינים זה שרר גם בגרעינים אחרים שביקשו להתיישב בגליל ובגלל "גרירת הרגלים" הממושכת החלו להתפרק.

במכתב לזאב שביט, במרץ 2013, סיפר עוזי גזור, שבזמן שהיה באגף התכנון, המשותף לצה"ל ולמשרד הביטחון, והיה אחראי על תיכנון פריסת צה"ל, נפגש עם אנשי עצמון ובהם זאב שביט. הוא תכנן, בין היתר, את העברת רפאל לגוש שגב, פרויקט שבוצע רק בחלקו. עוזי גזור העלה את רעיון "היישוב הקהילתי" בשנת 1975 בזמן שניהול גוף בשם "תנועת היישובים העירוניים מעבר לקו הירוק" מטעם "מרכז השלטון המקומי". גוף זה הוקם על ידי יהודה הראל ממרחם גולן וכמה מראשי המתנחלים ובו נכללו ערים (ימית, קצרין, קריית ארבע) ויישובים קטנים יותר. עוזי גזור עצמו עבר בין היישובים ושכנע אותם לקבל את רעיון היישוב הקהילתי והראשונים היו עופרה (מצפון ליחשלים, הוקם בשנת 1975) ואלון שבות (בגוש עציון, הוקם בשנת 1970). גזור הציע גם לאנשי עצמון את הרעיון וגם פגש את הקבוצה (שהייתה משותפת עם יובלים) בקרית. כך, בשיחות עם עוזי גזור וביחד עם חברי גרעין עופרה ואלון שבות, נקבעה התפיסה של יישוב קהילתי - בדומה ליישובים אחרים מעבר לקו הירוק ובהם ימית, קצרין וקרית-ארבע בחברון.

מהיכן צמח רעיון היישוב הקהילתי? במחצית הראשונה של שנות השבעים, לאחר העדר כל התקדמות ביישוב הגליל בשנות השישים, עלה הרעיון להקמת הכפרים התעשייתיים (כפ"תים), עקב העדר קרקע לעיבוד חקלאי בגליל. לפיכך תכננו את היישובים החדשים כיישובים כפריים לא-

חקלאיים, שהתבססו על תעשייה, מלאכה ותיירות בתוספת ענפי חקלאות מעטים – היכן שהדבר מתאפשר. יחד עם הניסיונות הראשונים להקמת כפר"תים התארגנו גופי התיישבות אחדים, שלא רצו לקבל את עקרונות השיתוף של הכפר"תים והם יצאו את היישובים הקהילתיים. הם רצו להקים קהילה של 200-300 משפחות שתהיה מבוססת על יחידות משפחתיות עצמאיות או קבוצות של משפחות. למעשה, צורת היישוב הקרויה "יישוב קהילתי" צמחה מדרישות המועמדים להתיישבות. הגופים האחראים להתיישבות בגליל התנגדו להקמת יישובים קהילתיים מכמה טעמים:

- יישובים אלה מבוססים על יוממות – נסיעה בכל יום למקומות עבודה מחוץ ליישוב – וזאת בניסיונות שבהן יש חשיבות מיוחדת לנוכחות האוכלוסייה ביישובים בכל שעות היממה.
- המתכננים בחבל הצפון של המחלקה להתיישבות הניחו שלא ניתן להתחיל בפיתוח אזור כפרי פרפריאלי, כפי שהיה אזור שגב, באמצעות יישובים קהילתיים.

לפיכך הקימו בתחילה כפרי תעשייה מתוך מחשבה שרק לאחר שתפתח מערכת השירותים והתשתית הכלכלית, ניתן יהיה לשלב יישובים קהילתיים. בפועל הוקמו במסגרת תכנית המצפים יישובים קהילתיים רבים, בגלל ההכרח לבסס את קיומם על תעסוקה מחוץ ליישוב. היישוב הקהילתי הוא למעשה צורה של התיישבות עירונית. היישוב מוקם על ידי גרעין מייסד המתארגן באגודה שיתופית ביישוב בעל מאפיינים כפריים. האגודה השיתופית מועדת בראשית הדרך לארגון את התיישבות חברה ואחר כך לטפל בקליטתם של מתיישבים נוספים. ככל שהיישוב הקהילתי הולך וגדל, הוא לובש צורה של "שכונה עירונית טיפוסית". היקף האוכלוסייה עומד על כ-200 עד 300 משפחות בקיבוץ; המערכת הכלכלית מבוססת על משפחות עצמאיות אולם קיומה של האגודה השיתופית אמור להבטיח את השמירה על אופיו של היישוב ולהגדיר את היחסים ההדדיים בין הקהילה לחברה.

למרבה הצער, גם המהפך ההיסטורי עם עליית "הליכוד" לא תיקן את שיטת ההתיישבות שפשטה את הרגל מכבר ובמיוחד בכל הקשור להתיישבות שאינה חקלאית. מה שקרה לפני הבחירות ב-17 במאי 1977 המשך לקרות כאילו לא היה מהפך. הבעיה הייתה נעוצה בהפרדה הקיימת כאשר ההתיישבות הכפרית הייתה בידי הסוכנות היהודית והממשלה טיפלה בערים ובעיירות. "ועדת השרים לענייני התיישבות", שהייתה הגוף המתאם בין הממשלה לסוכנות היהודית, לא הצליחה לתאם ביניהם. הסוכנות היהודית אינה נבחרת על ידי האזרחים, אין לה מחויבות כלפיהם והיא אינה כפופה לממשלה. כל בקשה למידע, בנושאים רלבנטיים, נתקלה בתגובה שלילית.

הפיצול העצום בין הרשויות והגורמים המבצעים גרם לכך שההליכים להקמת יישוב היו מורכבים מאוד וכחכים בחוסר תיאום ובתקלות אין-ספור. הסוכנות מתכננת, קק"ל מכשירה קרקע, משרד השיכון בונה, מנהל המקרקעין מעביר משבצות קרקע לסוכנות והיא מעבירה אותן לתנועות ההתיישבות. הייתה "ברית לא קדושה" בין הסוכנות (ההסתדרות הציונית) לבין ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל. המנופול של התנועות על ההתיישבות יצר מצב שבו מרכזים מפלגתיים חלשו על ההתיישבות. התנועות המיישבות היו מאוגדות ב"מרכז החקלאי" שהיה חלק מן ההסתדרות. ב-1977, בגלל התחרות בין התנועות, עדין העלו גרעיני נח"ל זמניים במקום לאפשר זאת לאזרחים. אנשי עצמון ביקשו בכנס הארצי של פעילי ההתיישבות בליכוד, ב-5 באוקטובר 1977, שהממשלה תאשר עבור הגרעין את השטח של היישוב שגב שננטש לצורך הקמת יישוב קהילתי וביקשו שיזרוז את הקמתו. הגרעין ביקש שוועדת השרים החדשה תאשר את "ההתנחלות" של הגרעין הגלילי ותכיר בתקנון היישוב הקהילתי.

בתחילת יולי 1977 נפגשו נציגי הגרעין, התנועה ואריק רז לדיון לגבי המיקום של היישוב. באוקטובר 1977 הוחלט להמיר את האיתור הקודם במיקום חדש, במורדות הצפון-מערביים של גבעת שגב. באזור זה תכננו להקים את בתי "המייסדים" (150 המשפחות הראשונות) ואילו דור הבנים אמור להתיישב באזור שגב. כדי לממש תוכנית זו: "...יש לכלול את שגב בשטח השיפוט של 'עצמון'". תוך כשלוש שנים חזויה התרת סבך הבעיות סביב שגב: פתרון בעיית המשפחות הפרובלמטיות הוותיקות, מעבר אנשי תל"ת (תנועה להפצת תורה), בעזרת השם, לאיתור-הקבע שלהם ליד כאוכב [כיום מורשת]. תכנית זו עוקפת את בעיית אכלוסה של שגב כיום. היא נראית לנו הגיונית והוגנת ואנו מקווים להסתייע בתנועה [תנועת המושבים] להגשמתה". (הועד, עצמון מושב עובדים להתיישבות תעשייתית וחקלאית/ גרעין רפאל לאזור שגב, חוזר מס' 23/חוברת הסברים, 10 ביולי 1977).

המתיישבים לא ידעו מהו מושב ומהו ההבדל בין מושב שיתופי למושב עובדים ואיך הכל מתקשר ל"מושב תעשייתי". באזור שגב פעלו, למעשה, שתי תנועות התיישבותיות: תנועת האיחוד החקלאי ותנועת המושבים. שני גרעינים מתנועת המושבים התיישבו באזור שגב: יעד ועצמון. יעד בחר להתארגן כמושב תעשייתי שיתופי ועצמון בחר את הדגם של מושב העובדים. רוב המושבים באותן שנים היו מושבי עובדים (כגון נהלל, כפר יחזקאל ועוד). אולם המושב עצמון, כשיקום, לא יוכל להסתמך על החקלאות (גם בגלל הרכב חברי הגרעין וגם בגלל העדר קרקע ומים) וגם לא בהכרח על תעשייה מקומית (בגלל הקשיים הכרוכים בהקמתה). לפיכך החליטו לנקוט בגישה של גמישות גבוהה שתאפשר למתיישבים לעבוד היכן שיוכלו וירצו.

היז"ר החדש של וועדת השרים לענייני התיישבות היה אריק שרון, שר החקלאות בממשלתו הראשונה של מנחם בגין. שרון הכריז שהממשלה החדשה תמלא את כל החלטות הממשלה הקודמת בענייני התיישבות ואף תוסיף עליהן. נשמר קשר רצף עם הלשכה שלו ועם גורמים נוספים. תנועת המושבים הצמידה לגרעין מדרך – איש נהלל – בינימין (בינין) אלקנה. נראה היה לגרעין כי תנועת המושבים "גוררת רגליים" ועסקה בעיקר בתקנון, במקום בעניינים מהותיים, כדוגמת סיוע להקמת מחנה זמני, שנתפס כאמצעי לחץ על המוסדות המיישבים. לעומת זאת, ד"ר זאב בון, מנהל רפא"ל, במכתב מה-29 בספטמבר 1977, ביקש מהמחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית ומיתר הגורמים המעורבים, לעשות את כל האפשר ובהקדם המירבי, כדי שהגרעין יקבל את המיקום בשגב ומורדותיה ושהקמת היישוב תבצע מיד.

בפגישה עם אריק שרון, ב-12 באוקטובר 1977, סוכם כי: "השר רואה בהקמת היישוב לגרעין רפא"ל, מתן דחיפה רצינית לאיכלוס הגליל ביהודים... השר דרש לזרז הליכי אישור המקום והקמת היישוב... הועלתה האפשרות של הקמת היישוב קהילתי שלא במסגרת תנועת התיישבות". (עצמון, נדב אפרתי, סיכום פגישה עם השר אריאל שרון, מה-12.10.77, אתר עצמון). לראשונה עלתה האפשרות של הקמת היישוב כיישוב קהילתי, שלא במסגרת תנועת התיישבות. בגרעין גברו הספקות לגבי ההכרח להיות מושב עובדים ועלה הרעיון להקים יישוב קהילתי תוך הבטחת תנאים זיהים למושבים באזור זה: תנאי התיישבות, שילוב בגוש ובשירותיו וקבלת אמצעי ייצור כמו למושבים.

ב-23 בינואר 1978 נערכה אסיפה כללית חשובה ביותר. 124 משפחות השתתפו בהצבעה. 57 משפחות בחרו להקים מושב במסגרת תנועת המושבים; 56 משפחות בחרו להקים מושבה כיישוב קהילתי במסגרת התאחדות האיכרים (היישוב גילון). 11 משפחות נמנעו. הנמנעים וכל מי שלא השתתף התבקש להודיע על החלטתו עד ה-10 בפברואר 1978. ב"פארגרמה לתכנון היישוב" מיולי 1978, נקבע שהאתר יהיה הגבעה שבה נמצא מושב שגב הישן. המיקום אושר על ידי ועדת השרים לענייני התיישבות ועל ידי ועדות המיקום המוקדמת והסופית. אין ב"פארגרמה" כל התייחסות לתושבי שגב שעוד נמצאו במקום, אלא רק לתשתית הפיזית. בסיומה של "הפארגרמה", ב"הערות כלליות", נכתב: "שלא כביישוב שגב האחרים באיתור עצמון קיימים אלמנטים פיזיים בשטח – ישוב שגב הישן והמחנה הזמני. בתוכנית המתאר יש לסמן אלמנטים אלה להריסה (כולל דרכים) במידה ואינם משתלבים בתכנון המוצע...". (הסוכנות היהודית לא", תלמה חזק ושמואל לזר, מושב עצמון, פארגרמה מוצעת לתכנון היישוב, יולי 1978).

עקב המהפך הפוליטי בישראל בשנת 1977, הוחלט שבראשות מחלקת התיישבות יהיו שני ראשים: רענן ויץ (המערך) ומתתיהו דחבלס (הליכוד). בדיון הוועדה להתיישבות הוחלט לתת עדיפות ליהודה ושומרון. רענן ויץ, נאמן לדרך של אביו (ראה לעיל), שחרד לעתידו של הגליל, הציע תכנית שבה הזהיר מפני אובדן קרקעות עקב השתלטות של ערבים כפריים ולכן הציע להקים בגליל 30 היאחזויות שכנה "מצפים". הוא ראה במצפים שלב ביניים, "מעין יישובי 'חומה ומגדל'". כל מצפה יאוכלס ב-5-20 משפחות שיעסקו במרעה ויעור וישמרו על השטחים. במצפים הקטנים תתיישבנה משפחות בודדות. המצפים הגדולים יוקמו במקומות שיתאימו ליישובי קבע ויאוכלסו על ידי תנועות התיישבות. הנהלת הסוכנות קיבלה את התוכנית וכך גם הוועדה המשותפת להתיישבות בראשות שר החקלאות אריאל שרון. מטרתו הייתה גם לבחון מודל של יישובים כפריים לא-חקלאיים שיוכלו, לדעתו, להתקיים רק במסגרת אזורית. אחד הטעמים שהניעו את רענן היה למשוך את הציבור להתיישבות בגליל שהיו לה, לדעתו, יתרונות מובהקים על פני יהודה ושומרון. הבעיה היא שאין בישראל גוף מתכנן ברמה הארצית ולכן, למשל, לא נלקחו בחשבון צרכי האוכלוסייה הערבית הגדולה במרחב זה.

המהפך השלטוני עורר אצל רענן ויץ תוגה אך גם תקווה לשינוי, מכיוון שתנועות התיישבות המקורבות למפלגת העבודה הוסיפו לדבוק בשיטות מיושנות. רענן פרש מתפקידו כחבר הנהלת הסוכנות וכראש המחלקה להתיישבות בשנת 1984. הצורך ביצירת דגם התיישבות של יישוב קהילתי נבע גם מירידת משקלה של החקלאות ביישובים חקלאיים. יישובים שהפסיקו להתקיים מחקלאות צריכים היו לדעתו להיחשב כ"שלוחות עירוניות עצמאיות".

המחנה הזמני ביבור והקמת יישוב הקבע (1983-1978)

"המועצה", מועצת גרעין עצמון, הגיעה למסקנה שיש חשיבות רבה לעלייה למחנה הזמני ב-7 ביוני 78'. ברקע עמד הפיני של חבל ימית ולכן הוחלט לעלות ל"מחנה הזמני" בחוות יבור. התקווה הייתה שעצם העלייה לאתר הזמני תגביר את הלחץ על המוסדות המיישבים לזרז את הקמת היישוב גם אם לא היה עדיין כל מידע על תהליך הקמת יישוב הקבע. ב-11 בנובמבר 1978 עלו שתי המשפחות הראשונות למחנה הזמני ביבור וטקס העלייה לקרקע התקיים ב-12 בפברואר 1979. אורח הכבוד בטקס היה השר אריאל שרון. הענף הכלכלי הראשון של המושב היה עבודות ציבוריות – שיפוץ האסבסטונים והקראונים והכנתם למגורים ועבודות נוספות. העבודה התבצעה בהתנדבות על ידי החברים והתמורה התקבלה מהמחלקה להתיישבות בסוכנות – ישירות לקופת המושב. החיים במחנה הקראונים היו קהילתיים והצפיפות תרמה לקרבה רבה בין האנשים, כפי שתואר בהומור ב"סיפורי קראונים" באתר עצמון. אחת החוויות הזכורות הייתה ריבי בעלי חיים במחנה ובמיוחד העכברים. במהלך נובמבר 1978 עלו למחנה הזמני 28 משפחות.

חומר הסברה של הקרן הקיימת לישראל מאותן שנים, תיאר מהפכה בהתיישבות בגליל: "גוש שגב – גוש התיישבות חדש, הנקרא על שם המושב הנוטש שגב, הולך ומוקם במערב הגליל התחתון... בגלל המחסור בקרקע לעיבוד חקלאי ובמים להשקיה, הוחלט כי היישובים בגוש יהיו לפי דגם המושב [הכפר] התעשייתי (כפ"ת). מערכת היישובים תכלול מסגרות של מערכות ייצור ושירותים שיחד עם העיר כרמיאל יביאו לפיתוח הדדי של האזור כולו... תוכנית פיתוח גוש שגב, שאושרה ב-1975, סללת הקמת 8 יישובים חדשים, 4 מיצפים, מרכז לשייחיתים קהילתיים, איזור תעשייה גוש, וכן הרחבה ניכרת של התשתית האיזורית: רשת כבישים, מים, תקשורת, תעשייה וכיו"ב, וכל זאת, כדי להגיע להגשמת היעד ליישובם של כ-2000 משפחות באזור" (קרן קיימת לישראל, אגף הסברה, גוש שגב).

בשנת 1979 ראתה הסוכנות היהודית את מרחב הגליל הררי בדמות משולש שבסיסו בגבול לבנון וקודקודו בעיר נצרת ושטחו כמיליון דונם ובו כ-180,000 בני מיעוטים ו-70,000 יהודים. באותה שנה אושר תוכנית המחלקה להתיישבות להקמת שלושה גושים: גוש תפן, גוש צלמון, גוש שגב. גוש שגב הוגדר כמרחב שבין מפרץ חיפה "לבקעות הגליל המרכזי" ואמורים לקום בו 9 יישובים מצורת התיישבות שונות. באותה עת כבר היו קיימים יודפת ויעד והחלו ההכנות להקמת שני יישובים נוספים. מבחינה כלכלית היישובים היו אמורים להתבסס על מפעלי תעשייה, תיירות "ושייחיתים בתחום המדע והחברה". כמו כן הוכנה תוכנית להקמת 28 "מצפורים": "מטרות התוכנית הן לתפוס שטחים המיועדים כבר כיום להקמת יישובים; לתפוס שטחים שבעלות המדינה ולשמור עליהן; להקים מצפורים למשפחות מועטות שישמרו על השטח ובכך גם לענות לרצון של משפחות לגור בתנאים שונים מהמקובל כיום" (הסוכנות היהודית, תיאור המצב בגליל הררי, יוני 1979).

במכתב למזכירות מפלגת העבודה מה-26 בפברואר 1980 הביע ועד עצמון את האכזבה ואת התסכול כאשר נדע להם שהגרעין שהתפלג מגרעין עצמון (גילון), שהשתייך להסתדרות האיכרים) קיבל עדיפות בעלייה על הקרקע. התנאים במחנה הזמני היו קשים, לרוב המשפחות שניים ואף שלושה ילדים ומכיוון שמדובר באתר זמני, לא היו בו פיתוח ולא שירותים קהילתיים. כך, לדוגמה, במחנה הזמני היה טלפון אחד במזכירות וכשז הייתה סגורה – הגיעו השירות לאחת המשפחות בתורנות. בנוסף לכך היה גם טלפון ציבורי אחד. עם הזמן, מוראל החברים והאמון במוסדות המדינה הלכו ונפגעו: "לאחר 5 שנים של קיום הגרעין מהם שנה וחצי במחנה זמני, על בסיס שייכות פוליטית, הגיע מועד המחייבם [המחייב אותם] לקבל החלטות לגבי העתיד. לדעת חברים – אין טעם להמשיך ולהיאבק להקמת יישוב בגליל כאשר המדינה ומוסדותיה אינם מעוניינים בכך. החברים נוטים להחליט על פירוק היישוב בקיץ הקרוב והתפזרות החברים לערים שמחן באו". הגורם היחיד שיאפשר את שינוי ההחלטה הוא שינוי

הגישה להתיישבות בגליל ונראה כי השינוי יחול רק עם חזרת מפלגת העבודה לשלטון. "באם תנטעו בלבנו ביטחון זה – ניתן יהיה לשכנע את החברים כי יש עתיד לרעיונו ובכך להתאזר בסבלנות ולשאת את מצבינו שנה נוספת" (ועד מושב עצמון, לכבוד מזכירות מפלגת העבודה, 26.2.80).

ב- 31 במרץ 1980 הצהיר אריק רז, רכז ישובי שגב, בישיבת מועצת הגליל, כי קיומם של יישובי גוש שגב בגליל מוטל בספק. ישנם גרעיני מתיישבים שחושבים לנטוש את הרעיון: "שישה גרעינים שאינם יודעים מתי יעלו על הקרקע – עייפו מהבטחות". רז טען כי משפחות עם ילדים שתכננו את עתידם לפי הבטחות של שרים וגורמים אחרים – הולכו שולל. קצב הבינוי לא ידביק את זרם הפונים. גוש שגב זקוק בדחיפות למאה דירות. עשרים משפחות נאבקות על כל קרוואן בזמן שיש קרוואנים פנויים בשומרון. (יצחק בן-חורין, "קיומו של גוש שגב בגליל מוטל בספק", מעריב, 31.3.80).

ב- 25 ביוני 1980 הפגינו אנשי קורנית ועצמון באתר שבו הוקם היישוב גילון. סגן ראש הממשלה שמחה ארליך, שכיהן גם כיו"ר ועדת השרים לענייני הגליל, שוחח איתם והבטיח לבדוק את הסיבות המעכבות את הקמתם. יעל גסקו, נציגת מושב עצמון, סיפרה כי חברי גרעין עצמון מנה כ- 70 משפחות ו-30 מהן נמצאו באתר קרוואנים זמני ליד חוות יבור. עדיין לא נעשתה כל פעולה להקמת התשתיות למרות שבתקציב הקודם הוקצבו 25 מיליון לירות להתחלת עבודות התשתית. אולם בתקציב החדש לא הוקצבו כספים כלל לטובת עצמון ("נציגי יישובים בגליל שלא נכללו בתקציב הפגינו בביקור ארליך", מעריב, 26.6.80).

בסופו של דבר, בינואר 1982 החלה בניית בתי הקבע וב- 6 בספטמבר 1983 נמסרו 36 מפתחות ל- 36 המשפחות הראשונות. בנובמבר 1983 העביר משאיות את החפצים מהמחנה הזמני ביבור ליישוב הקבע בגבעת שגב. תמו שמונה השנים הראשונות.

סוף דבר

סיפורם של שגב ושמונה השנים הראשונות של עצמון משקפים את כל הלבטים והקשיים שבהתיישבות הציונית לכל שלביה. למרות המודעות לצורך ליישב את המרחב של הגליל ההררי, עקב החששות מהיווצרותו של אזור ערבי בדלני, התהלך היה ממושך מאוד והצעדים הנדרשים התבצע באיטיות רבה. "העזרה הראשונה" בהתיישבות הייתה הקמת היאחזויות הנח"ל, אך ימיהן קצרים ומן ההכרח לבנות יישובים של ממש. הקשיים העובדתיים היו רבים: הריחוק של המקום, היעדר יישובים יהודיים קרובים, היעדר תשתיות מכל סוג- תחבורה, מים, בריאות, חינוך ועוד. על כל אלה יש להוסיף את העדרן של קרקעות פוריות.

הגורמים העוסקים בהתיישבות הם רבים וביניהם ישנה כפילות וירבות. קיימת גם נקודות רעיונית. יוסף ויץ ואחרים בטוחים שרק יישוב חקלאי ושיתופי יוכל להתקיים. אולם העולים החדשים שהגיעו לארץ בשנות החמישים והשישים, שרק אותם ניתן היה לנייד בקלות למקומות שהמדינה רצתה ליישבם, לא היו בעלי הכשרה חקלאית ולא היה להם כל ניסיון קודם במסגרות כפריות שיתופיות. הם באו מערים, עסקו בארצות מוצאם במסחר ובמלאכות שונות והיו חדורים במסורת יהודית. הפיתרון הזמני שנמצא להם בשגב היה עבודה במחצבה במסגרת "כפר עבודה" וכן עבודות שונות עבור הקק"ל, כגון ייעור והכשרת הקרקע להתיישבות. יוסף ויץ פעל ללא ליאות ובמשך עשורים להקמת ההתיישבות בשגב (ובמקומות אחרים), ועמד על דעתו שבמקום יקום מושב חקלאי. לכן הושקעו כספים רבים בנטיעת כרמי גפנים ושקדים, שירדו לטמיון בסופו של דבר.

בדומה לדמיונות "פטריוניות" אחרות בהתיישבות הציונית (כדוגמת הברון רוטשילד והברון הירש) גם ויץ לא היה מוכן להתפשר עם שאיפותיהם של התושבים. ויץ התעקש על יישוב חקלאי – אך גם העדר קרקע וגם העדר הכשרה של המתיישבים הכשילו את כוונותיו הטובות. פיתוח העבודה השכירה במקום וניסיון למצוא תעסוקה בתחומים אחרים (תעשייה קלה, תיירות) יכלו להיטיב עם שגב, אך עיקשותו של יוסף ויץ והנסיבות הקשות הכשילו את שגב. ויץ גם ראה בעיבוד הקרקעות צורך חיוני מבחינה לאומית וביטחונית ולא רצה לוותר עליו.

אולם דווקא תושבי שגב הבינו היטב את המציאות וכבר בשנות השישים המוקדמות הציעו לצמצם את ההסתמכות על החקלאות לאלו שרצו בכך ולאפשר לאחרים לעבוד במחצבה ולפתח מלאכה ואף בית הבראה במקום. במבט היסטורי לאחור, נראה ששאיפות תושבי שגב והצעותיהם, בתחילת שנות השישים, עלו בקנה אחד עם הרעיונות היישוביים (כפר תעשייתי ויישוב קהילתי) שלפיהם הוקמו יישובי משגב (ובהם עצמון) בסוף שנות השבעים ובראשית שנות השמונים. מתברר שאנשי שגב היו חלוצים לא רק במעשה אלא גם בהבנת הדרכים הנכונות לקידום ההתיישבות היהודית בגליל ההררי.

הדמיון בין פרשת שגב לבין מפעלו של הברון, למרות הדורות שחלפו והניסיון שנצבר, הוא רב. בשני המקרים קיבל הגורם המיישב את ההחלטות מבלי להתחשב בדעתם של המתיישבים; המתיישבים בשגב קיבלו בתחילת הדרך שכר על עבודתם, בדיוק כמו הראשונים במושבות; בשני המקרים נתלו התקוות בעיקר בענף הגפן (!); כאשר המתיישבים המרו את דעתו של הגורם המיישב, הגיב "הפטרון" בזעם, ב"שבירת כלים" ובהעברת האחריות לגורם אחר – כפי שעשה יוסף ויץ כאשר העביר את האחריות על המקום מהקק"ל למחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. זאת בדומה לדרך שבה העביר הברון את המושבות מאחריותו (באמצעות מנגנון הפקידות) ליק"א.

התנאים הקשים והפסקת התמיכה באלו שלא רצו לעסוק בחקלאות הובילו לעזיבה מואצת. אחר כך נערמו המשברים זה על גבי האחר. הניסיון להחיות את המקום באמצעות התנעה להפצת התורה לא צלח. הגרעין הוותיק נאבק ככל יכולתו, במשך עשורים, על המקום שנאחז בו, אך יחסי הכוחות היו כמובן לרעתו.

המוסדות המיישבים פיתחו דגמים יישוביים שאינם מבוססים על חקלאות רק בשנות השבעים ובינתיים המושב שגב עבר משברים רבים ויחסיים של בני הגרעין הוותיק עם הממסד נערכו כליל. לפיכך העדיפו המוסדות לפרק את מה שנשאר מהמושב שגב ולהרוס בפועל נכסים שהושקע בהם עמל ומשאבים ולהקים במקום יישוב חדש לגמרי.

על חורבותיו של שגב קם היישוב הקהילתי עצמון ובמקום שבו התקיים שגב נשאר עד היום שש-שבע משפחות שצברו משקעים קשים ועבדו סבל

רב. באופן מפתיע למדי, למרות היתרונות המובהקים מהם נהנו אנשי עצמון בהשוואה לאנשי שגב, גם הם עברו מסכת ייסורים ממושכת שנמשכה כשמונה שנים. במהלך שנים אלו סבלו משרירות ליבם של המוסדות המיישבים ומתנאים קשים במחנה זמני ביבור.

רק בסוף שנות השבעים "השכילו" המוסדות המיישבים להכיר בקיומם האפשרי של יישובים שאינם חקלאיים ומידת השיתופיות בהם מצמצמת למדי (ואף זמנית), וכך קמו הכפר התעשייתי ואחריו היישוב הקהילתי, שחבריו הנחישו משיטות חברתיות מצמצמות ומעצמות כלכלית מלאה.

בתולדות ההתיישבות הציונית היו מקרים רבים בהם יישובים קמו פעמיים ושלוש ואף יותר. המושבה פתח תקווה קמה לראשונה בשנת 1878 על ידי היהודים אנשי "היישוב הישן" ומכיון שלא הצליחו להיאחז במקום קמה בשנת 1882 המושבה פתח-תקווה; המושבה גיא-אוי (ג'עוני) קמה אף היא בשנת 1878 ואחר כך קמה במקום המושבה ראש-פינה; דוגמה מיוחדת היא בני יהודה, שהוקמה על ידי יהודים מצפת ברמת הגולן בשנת 1887, ננטשה ויושבה חליפות עד שהמשפחה האחרונה עזבה את המקום לאחר רצח אם המשפחה ואחד הבנים בשנת 1920. בני יהודה, הוקמה מחדש, כמרכז אזורי, בשנת 1972, לאחר מלחמת ששת הימים.

לא ניתן להחזיר את הגלגל לאחור ולחסוך מאנשי שגב את הסבל הרב שהיה מנת חלקם. אולם ניתן לפחות לשכך מעט מן הזעם והעלבון שנתחו מן העבר. עלינו לשנות לחלוטין את הגישה כלפי אנשי שגב שנתחו במקום עד היום וכלפי התשתית הפיזית שנתרה מן הימים ההם. רק כפרי עבודה מעטים נותרו ושימורם בצורה המקורית יכול להיעד על המאמץ להתיישבות בתנאים קשים ונגד כל הסיכיים. צריך לשמר את הבתים שנשארו משקב וליצור מסלול ובו תיעוד והנצחה של שגב ואנשיה ולחבר, במעשה ובתודעה, את מה שנשאר משקב עם עצמון. עלינו להפוך את הסיפור של שגב לחלק מהמורשת של יישובי משגב ולשלב את סיפור ההתיישבות בחינוך בבתי הספר המקומיים. בדרך זו העבר והזיכרון ההיסטורי עשויים להפוך מנטל לנכס. עלינו להכיר בכך שההתיישבות היהודית באזור משגב, המוכרת בצדק כאחד מאזורי ההתיישבות המטופחים והמשגשים בארץ, חייבת חוב של כבוד לעולים משנות החמישים שהגיעו להר טרשים קרח והשתדלו, כמיטב יכולתם, להכות בו שורש. הקבלה המלאה של אנשי שגב וסיפורם, תפצה אותם ולו באופן סמלי על העבר ותפתח דרכים להתחלה חדשה. כפי שאומר השיר – "כלום רקמה אנושית אחת".

ביבליוגרפיה

תודתנו נתונה לאריק רז, ראש המועצה המקומית הראשון של משגב (כיהן בשנים 1982-1996); לזאב שביט על הערותיו החשובות ועל המסמכים ההיסטוריים שהועילו למסור לעיונו לצורך כתיבת תולדות עצמון; לרן נופר על העידוד והסיוע.

ארכיונים וחומר ראשוני

- אתר היישוב עצמון: היסטוריה של עצמון- 1. סיפורי קראוונים; 2. הגרעין של עצמון; 3. המחנה הזמני – הקמת היישוב.
- הארכיון הציוני המרכזי
- ארכיון צה"ל
- עיתונות יהודית היסטורית (אתר אינטרנט) - דבר, חרות, על המשמר, ידיעות אחרונות, מעריב

מאמרים, ספרים, מחקרים וריאיונות

- אזולאי דוד, בתוך: נועה ברקת (תחקיר וכתובה), משגב (1999) עמ' 30 – 35
- אפרת אלישע, תכנון לאומי ופיתוח בישראל בשנות האלפיים, רעננה (2003)
- בן ארצי יוסי, "דרכים וכיוונים בחקר ארץ-ישראל ויישובה", קתדרה 100, ירושלים יד יצחק בן-צבי, 2001, עמ' 361-376
- גבתי חיים, מאה שנות התיישבות, הקיבוץ המאוחד, ת"א (1981)
- גל צבי, חורבת ראש זית ככול המקראית, אוניברסיטת חיפה, מוזיאון ראובן ועדית הכט (1989)
- גרוסמן דוד, האוכלוסייה הערבית והמאחז היהודי, י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים (2004)
- דור אברהם, מפעל המצפים בגליל עשרים שנים אחרי, עיונים בביטחון לאומי, גיליון 6, יולי 2004
- דנטה שלומית, איזור משגב במלחמת העצמאות, משגב (1990)
- דקל יהודה, "היישוב הקהילתי והכפר הקהילתי", בתוך: אברהם רזנמן (עורך), התיישבות ופיתוח אזורי, כתר, ירושלים (1984) עמ' 155-164
- הס אשכנזי מעין, מקומו של יוסף ויץ בעיצוב נופה היישובי של מדינת ישראל 1949-1966, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור בהנחיית יוסי בן ארצי, אוניברסיטת חיפה, 2007
- ויץ יוסף, יומני ואגרותי לבנים, מסדה, רמת גן (1965)
- ויץ רענן, המחרשה הגדולה ומפת התכנון, מוסד ביאליק, ירושלים (2003)
- זגייר עלי, כפר ירכא וסביבתו, הוצאה עצמית (1993)
- אלח'אלדי ואליד, כדי שלא נשכה (ערבית) (1990)
- טובי יעקב, על מפתן ביתה, מכון בן גוריון/מוסד הרצל, ירושלים (2008)
- קדם זאב, כפר עבודה כשלב מעבר לכפר משקי צורת התיישבות ייחודית בשנות ה-50, עבודת גמר בהדרכת יוסי בן ארצי, החוג ללימודי ארץ ישראל אוניברסיטת חיפה 1999
- יד טבנקין, הגליל ההררי יישוב איכלוס ופיתוח, יום עיון, אוגוסט 1984
- מוריס בני, מלחמות הגבול של ישראל 1949-1956, עם עובד, ת"א (1996)
- מוריס בני, 1948 תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה, עם עובד, ת"א (2010)
- מוריס בני, תיקון טעות: יהודים וערבים בארץ-ישראל 1936-1956, עם עובד, רעננה (2000)
- המערכת, "מסע מערב הגליל ונצרת (8-18 ביולי 1948)", מערכות נב-נג, אוקטובר 1948
- רזנמן אברהם (עורך), התיישבות ופיתוח אזורי, כתר, ירושלים (1984)
- שביט תרצה, קול ההתחלות, שגב – ראשוניות, פרופיל מתיישב, עמרם אזולאי
- שמואלי אבשלום, ארנון סופר ונורית קליאוט (עורכים), ארצות הגליל, חלק ב', אוניברסיטת חיפה, משרד הביטחון (1983): מאמרים בקובץ (לפי שמות הכותבים):
- אברהם רזנמן, עמ' 683-704; אבשלום מובחר, עמ' 705-716; לביאה אפלבוים, עמ' 717-722
- שניצר מאיר, הקולנוע הישראלי, כנרת, ירושלים (1994)

ריאיונות

ריאיונות שנערכו על ידי ישראל בן-דור: עם אריק רז, ראש המועצה הראשון של משגב, 26 באפריל 2010; עם עוזי מדר, תושב שגב, 23 באפריל 2002; עם יהודה

בן-סימון, תושב שגב, 25 ביולי 2013

ריאיון של דן סבר עם זקינז מדר

פרסומים אינטרנטיים

מוסי נרמה, סיר במיעאר – דיווח, 12.4.2002

פייג נורית וראפע אבו ריא, "שרידי ישוב מהתקופה ההלניסטית והרומית שנחשפו בחפירות מיעאר (יעד)", אתר [רשות העתיקות](#), רבקה שפק-ליסק, הכפר מיעאר היה בעבר כפר יהודי (אתר אינטרנט), רות המואביה כוכבת קולנוע, [יקום תרבות](#) () שימוע בנושא תוכנית הבנייה במושב יעד (הכפר מיעאר) ומידע על מיעאר באתר "זכרות".

[לדף המאמר באתר <<](#)